

Heidelbergse catechismus

**Christelicke onderrichtinghe, ghelijck die in kercken
ende scholen der cheur vorstelicken Paltz, ghedreuen oft
gheleert wort**

Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus

bron

Zacharias Ursinus en Caspar Olevianus, *Heidelbergse catechismus. Christelicke onderrichtinghe, ghelijck die in kercken ende scholen der cheur vorstelicken Paltz, ghedreuen oft gheleert wort*. Z.n., z.p. [Gillis van der Erven, Emden] 1563

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/ursi003heid01_01/colofon.php

Let op: werken die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn.

Wy Frederich, van Godes Ghenaden,

Paltz Graue by den Rhyn, des heylighen Roomschen Rijcks Etrztruchses ende Cheur-Vorst, Hertoch in Bayeren, &c. Ontbieden allen ende eenen yegelicken onsen Superintendenten, Pastoren, Predicanten, Kercken ende Schooldienaren onses Cheur-Vorstendoms der Paltz-graefschop by den Rhyn, onse ghenade ende groete. Ende doen v hier mede weten:

Dewyle wy ons wt vermaninge des Godlicken Wordts, oock natuerlicker plicht ende vrientschap, schuldich bekennen, ende eyndelick voorgenomen hebben, onsen van God beuolen Ampte, beroepinge, ende regieringe, niet alleen tot vredelicken rustigen wesen, oock tot onderhoudinghe des tuchtigen, oprechten, vromen, ende deughtsamen wandels ende leuens onser Onderdanen te

richten ende aen te stellen. Waer oock ende bysonder ditselue tot rechtschapene erkenenisse *ende* vreesse des Almachtighen, *ende* synes salichmakenden woorts, als dat eenighe fundament aller deughden ende gehoorsaemheys, hoe langer hoe meer aen te wysen, ende te bringen. Oock also haer tot eewige ende tydtlicke weluaert, met alle neersticheyt, van gronde onses herten gheerne voordelic zyn, ende so veel ons meughelick is, daer by onderhouden helpen willen.

Ende oock voort inden aenuanck in intredinghe onser regeringe beuinden: Hoe wel van onsen lieuen Vaderen *ende* Vooruaderen, Paltzgrauen, Cheur-Vorsten. &c. loflicker saligher ghedachtenisse, menigherleye Christelicke ende nuttelicke Ordeningen ende voorbereydingen sulcker eeren Godes, ende onderhoudinghe Borgherlicker tucht ende Policye, opghericht, ende voorghenomen zyn.

Dat nochtans denseluen niet met sulcken ernste, gelyck het wel behoorde, ouer al na ghekomen, oft onderhouden, veel weyniger de verhoefte ende begheerde

vruchte daer wt geuolget, ende gespeuret is gheworden. Dwelcke ons dan veroorsaket, niet alleen deselue wederom te vernieuwen: maer oock, daer het de noodicheyt wt eyschet, in verbeteringhe te richten, te verklaren, ende wyder voorsichticheyt te doen. Also wy oock daer in niet den minsten feyl beuonden hebben, dat de bloeyende Jeughet, oueral, beyde in Scholen *ende* Kercken onses Cheur-Vorstendoms, in Christelicker Leere seer onachtsaem, ende ten deele gantz niet, eensdeels oock onghelyck, ende tot gheenen bestandighen, ghewissen, ende eendrachtigen Catechismum: maer na eenes yeghelicken voornemen *ende* goetduncken aenghehouden ende onderwesen worden.

Daer wt dan neuen anderen menichuuldigen grooten ongeschicktheden, wt volghet, dat sy menichmael, sonder Godes vreese *ende* erkennisse sijnes woorts opgewassen zynde, gheene eendrachtige onderwysinge gehadt heeft: oft anders met wydtloopenden onnoodighen vraghen, oock somwylen met contrarie stry

dende oneenighe leere beswaert is gheworden.

So dan nu, beyde Christelicke ende wereltlicke Ampten, Regimenten, ende Huyshoudinghen, anders niet bestandichlicken onderhouden worden, oock Tuchte ende Eerbaerheit, ende alle andere goede deughden by den Onderdanen toenemen, ende opwassen meugen, dan daer de Jeughet voort inden aenuanck, ende voor allen dinghen, tot reyner, oock ghelyckformiger oft eendrachtigher Leere des heyligen Euangely, *ende* rechtschapene erkentnisse Gods aenghehouden, ende daerin stedes gheoeffent wort:

So hebben wy voor een hooge noottruft gheacht, oock hierin, als dat voornaemste stuck onses *Regiments*, behoorlicken insien te doen: de ongerechticheyt ende onghelyckheit af te stellen, *ende* noodighe verbeteringhe op te richten.

Ende daer na met raedt *ende* toedoen onser gantschen Theologischen faculteyt alhier, oock aller Superintendenten, ende voornaemsten Kercken Diena-

ren, eenen summarischen Onderrichtinge oft Catechismum onses Christelicken Religions, wt dat woordt Gods, beyde in Duytsche ende Latynsche sprake veruaten, ende stellen laten. Daermede voortaan, niet alleen de Jeughet in Kercken ende Scholen, in sulcker Christelicker Leere, godsalichlicken onderwesen, *ende* daer toe eendrachtelicken *aengehouden* worde: Maer oock de Predicanten ende Schoolmeesteren, selue een ghewisse ende bestandige forme ende mate hebben meughen, hoe sy haer in onderwysinghe der Jeughet, houden sullen: ende niet na haer eyghen behaghen, dagelicks veranderingen voornemen, oft contrarie oneenige Leere in hen voeren.

V hier mede, alle, ende eenen yeghelicken bysonder, genadichlicken *ende* ernstlicken vermanende, ende beuelende, ghy willen aengheuanghen Catechismum oft Onderrichtinghe, om der eere Godes, ende onser Onderdanen, oock uwer zielen selfs nutticheyt ende besten wille, danckbaerlick aennemem, oock denseluen na haren rechten verstandt, der Jeuget

in Scholen ende Kercken, oock sus anders mede op den Predickstoel, den ghemeynen man neerstich ende wel inbeelden, daer na leeren, doen, ende leuen: In onghetwyuelder hopeninghe ende toeuoorsicht, wanneer de Jeughet voort in den aenuanck, int woordt Gods also met ernste wordt onderwesen ende opghetoghen, dat de Almachtighe oock beteringhe des leuens, tydtlicke ende eewighe weluaert sal verleenen ende geschieden laten. Dat willen wy ons, als bouen verhaelt is, te geschieden, tot v eyndelicken voorsien.

Datum Heydelberch, op den Dinxdach, den negentienden dach des maents Januarij: na Christi onses lieuen Heeren ende Salichmakers Gheboorte, int Jaer, duysent, vyfhondert, dry ende tsestich.

Catechismus.**Vraghe.**

Wat is v eenighe troost, in leuen ende steruen?

Antwoorde.

Dat ick met Lijf ende ziele, beyde in leuen ende steruen^a, niet mijn^b, maer mijns ghetrouwen Salichmakers Jesu Christi eyghen ben^c, die met synen dierbaren bloede^d, voor alle myne sonden volkomelicken betaelt^e, ende my wt alle ghewelt des Duyuels verlost heeft^f, ende also bewaert^g, dat sonder den wille mijns Vaders inden Hemel, gheen hayr van mynen hoofde kan vallen^h, Ja oock my alles tot myner salicheyt dienen moetⁱ. Daerom hy my oock door synen heylighen Gheest, des eewighen leuens versekert^k, ende hem voortaan te leuen, van herten willich ende bereydt maeckt^l.

^aRom 14.
^b1. Corint. 6.
^c1. Corint. 3.
^d1. Petri 1
^e1. Joan. 1. ende 2.
^f1. Joan. 3.
^gJoan. 6.
^hMath. 10.
Luce 21.
ⁱRoman. 8.
^k2. Cor. 1.
Ephe. 1.
Rom. 8.
^lRom. 8.

Vraghe.

Hoe veel stucken zijn v noodich te weten, op dat ghy in desen troost salichlick leuen ende steruen meucht?

Antwoorde.

Drie stucken^a. Ten eersten, hoe groot myne sonden ende ellenden zijn^b. Ten anderden, hoe ick van alle myne sonden ende ellende verlost worde^c. Ende

^aLuce 24.
1. Corint. 6.
Tim 3,
^bJoan. 6. ende 15
^cJoan. 17.

ten derden, hoe ick God voor sulcke verlossinghe sal danckbaer zijn^d.

^dEphe. 5.

Dat eerste deel,

Van des Menschen ellende.

Vraghe.

Wt waer wt bekendt ghy dyn ellende?

Antwoorde.

Wt de Wet Gods^e.

^eRomen. 3.

Vraghe.

Wat eyscht dan de Godlicke Wet van ons?

Antwoorde.

Dat leert ons Christus in eene summa, Matth. int 22. Ghy sult lief hebben Godt dynen Heere, van gantscher herten, van gantscher zielen, van gantschen ghemoede, ende allen krachten. Dit is dat voorneemste ende dat grootste gebot. Ende dat ander is den seluen ghelijck: Ghy sult dynen naesten lief hebben als v seluen. In dese twee gheboden, hanght de gantsche Wet, ende de Propheten.

Vraghe.

Kanstu dat alles volkomelicken houden?

Antwoorde.

Neen^a: Want ick ben van natueren geneyget God ende mynen naesten te haten^b.

^aRom. 3.
1. Joan. 1.
^bRom. 8.
Ephes. 1. 2.

Vraghe.

Heeft dan God den mensche also boos ende verkeert gheschapen?

Antwoorde.

Neen^a: maer God heeft den mensche goet, ende na zijn euenbeelt gheschapen^b, dat is, in warachtige gerechticheyt ende heylicheyt, op dat hy God synen Schepper recht soude erkennen, ende van herten lief hebben, ende in eewige salicheyt met hem leuen, om hem te louen ende te prijsen^c.

^aGenesis 1.
^bGenesis 1.
^c2. Cor. 3.
Coloss 3.
Ephes. 4.

Vraghe.

Waer wt koemt dan sulcke verdoruen aert des menschen?

Antwoorde.

Wt den val ende onghehoorsaemheyt onser eersten Ouderen, Adams ende Euen int Paradijs^d, daer onse Natuere also vergift oft verdoruen is geworden, dat wy alle in sonden ontfanghen ende gheboren worden^e.

^dGenesis 3
Rom. 5.
^ePsalms. 51.

Vraghe.

Zijn wy dan also seer verdoruen, dat wy gantsch ende gheheel onbequaem zijn tot eenigen goeden, ende geneycht tot allen boosen?

Antwoorde.

Ja:^a Ten zy dan, dat wy door den Gheest Gods wedergeboren worden^b.

^aJoan. 3.
Job 14 ende 15.
Esaie 53.
^bJoan. 3.

Vraghe.

Doet dan God den menschen niet onrecht, dat hy in syne Wet van hem eyschet, dat hy niet doen en kan?

Antwoorde.

Neen:^c Want God heeft den mensche also gheschapen, dat hy het konde doen: maer de mensche heeft hem ende alle syne Nacomelingen, wt aenstoken oft ingheuen des Duyuels, door moetwillighe onghehoorsaemheyten, der seluer gauen berooft. ^cEphe. 4.

Vraghe.

Wil God sulcken onghehoorsaemheyten ende afual onghestraft laten henen gaen?

Antwoorde.

Gheensins:^d maer hy toornet schrickelick, beyde ouer aengheboren ende wercklicke sonden, ende wilse wt rechtueerdigen oordeel tijdtlick ende ewich straffen, ghelijck hy ghesproken heeft: Veruloeckt sy een yeghelick, die niet en blijft in allen dat ghene, dat gheschreuen staet in dat boeck des Wets, dat hy het doe.^a ^dRom. 5.
Heb. 9.

^aDeut. 27.
Galat. 3.

Vraghe.

Is dan God oock niet bermhertich?

Antwoorde.

God is wel bermhertich^b, maer hy is oock rechtueerdich^c, daeromme ey-

^bExodi 34.

^cExod 20.

Psalm. 5.

2. Cor. 6.

schet syne rechtueerdicheyt, dat de sonde, welcke tegen de alderhoochste Maiesteyt Gods bedreuen is, oock met de hoochste, dat is, de eewighe straffe, aen lijf ende ziele ghestraft worde.

Dat andere deel,

Van des menschen verlossinghe.

Vraghe.

DEwyle wy *dan* na dat rechtueerdige oordeel Gods, tijdtlicke ende eewighe straffe verdient hebben, hoe mogen wy dan dese straffe ontgaen, ende wederom tot genaden komen?

Antwoorde.

God wil dat syner rechtueerdicheyt genoeg geschie^a, daerom moeten wy der seluen, ofte door ons seluen, ofte door eenen anderen, volkomen betalinghe doen^b

^aExod. 20. ende 23

^bRom. 8.

Vraghe.

Konnen wy dan door ons seluen betalinghe doen?

Antwoorde.

Gheensins: maer wy maken oock de schult noch daghelicx grooter^c.

^cJob 9 ende 15
Matthii 6

Vraghe.

Kan wel erghens een bloote Creatuer voor ons betalen?

Antwoorde.

Gheene: Want ten eersten, en wil God aen geene andere Creatuer straffen, dat de mensche verdient heeft^a. Ten anderen, so en kan oock geen bloote Creatuer den last des eewigen toorns Gods teghen de sonde, verdragen, ende anderen daer van verlossen^b.

^aHeb. 2.

^bPsalm. 138.

Vraghe.

Wat moeten wy dan voor eenen Middelaer ende Verlosser soecken?

Antwoorde.

Eenen sodanighen, die een ware^c, ende rechtueerdighe mensche^d, ende nochtans stercker dan alle Creatueren, dat is, te ghelijck warachtich God zy^e.

^c1. Cor. 15.

^dJere. 33.

Psalm. 53.

2. Cor. 5.

Hebr. 7

^eEsaie 7

Rom. 8.

Jerem. 23.

Vraghe.

Waerom moet hy een warachtich ende rechtueerdich mensche zijn?

Antwoorde.

Daerom, om dat de rechtueerdicheyt Gods wteyschet^f, dat de menschelicke natuere, die ghesondicht heeft, voor de sonde betale: Ende nu eene, die selfst een Sondaer ware, niet en konde voor anderen betalen^g.

^fRoman. 5.

^g1. Petri 3

Esaie 53.

Vraghe.

Waerom moet hy te ghelijck mede warachtich God zijn?

Antwoorde.

Op dat hy wt kracht syner Godheyt, den last des toorns Gods, aen syne Menscheyt verdraghen^a, ende ons die Rechtueerdicheyt ende dat Leuen verweruen^b, ende weder geuen mochte^c.

^aEsaie 53

Actum. 2.

1. Pet. 3.

^bJoan. 3.

Actum. 20.

^cJoan. 1.**Vraghe.**

Maer wie is de selue Middelaer, die te ghelijck warachtich God, ende een warachtich rechtueerdich Mensche is?

Antwoorde.

Onse Heere Jesus Christus^d, die ons tot volkomen verlossinge ende gerechticheyt gheschenckt is^e.

^dMatthei 1.

1. Tim. 3.

Luce.2.

^e1. Cor. 1.**Vraghe.**

Waer door weet ghy dat?

Antwoorde.

Wt dat heylighe Euangelium, het welcke God selue inden beghinne int Paradijs^f heeft geopenbaert: daer na door de heylighe Eertzvaderen^a, ende Propheten laten verkondighen, ende door de offerhanden ende andere Ceremonien des Wets voorghebeeldet^b: Maer ten laetsten door synen eengheliefden Sone veruult^c.

^fGenesis 3.^aGenesis 22 ende 49

Roman. 1.

Hebr 1.

Actum 3. ende 10

^bJoan. 5

Heb 10.

^cRom. 10.

Galat. 4.

Vraghe.

Worden dan alle menschen wederom door Christum salich, ghelijck sy door Adam zijn verloren gheworden?

Antwoorde.

Neen: maer alleen de gene, die door waren ghelooue, hem worden inghelijft, ende alle syne weldaden aennemen.^d

^dJoan. 1.
Esaie 53.
Psalm. 2.
Rom. 11.
Heb. 4. ende 10

Vraghe.

Wat is de ware ghelooue?

Antwoorde.

Het en is niet alleen een ghewisse bekentnisse, daer door ick dat alles voor warachtich houde, wat ons God in zijn woordt heeft geopenbaert^e: maer oock een hertelick vertrouwen^f, twelcke de heylige Gheest^g, door dat Euangelium in my wercket^h, dat niet alleen anderen, maer oock my, vergeuinghe der sonden, eewighe gerechticheyt ende salicheyt van God gheschenckt zy^a, wt louter ghenaden, alleen om des verdiensten Christi willen^b.

^eHeb. 11.
Jacobi 2
^fRom. 5. ende 10
^g2. Cor. 4. Ephe 2.
^hRom. 1.
^aHeb. 2.
Rom 1.
^bEphe. 2.
Rom. 3.

Vraghe.

Wat is dan eenen Christen noodich te gheloouen?

Antwoorde.

Alles wat ons int Euangelie beloeft wort^c, twelcke ons de Artikelen onses alghemeynen onghetwijuelden Christelicken gheloofs, in eene summa leeren.

^cJoan. 20
Mat. 28.

Vraghe.

Hoe luyden die selue?

Antwoorde.

Van den Ghelooue.

Ick ghelooue in God-Vader, den Almachtighen, Schepper des Hemels, ende der Aerden.

Ende in Jesum Christum, synen eengheboren Sone onsen Heere, Die ontfangen is van den heyligen Geest, geboren wt Maria de Joncfrouwe. Gheleden onder Poncio Pilato, ghecruyst, ghestoruen, ende begrauen, nederghedaelt ter Hellen, aen den derden dach weder opghestaen van den dooden, opgheuaren ten Hemel, sittet tot der rechter hant Godes des almachtighen Vaders. Van daer hy komen sal, te richten de leuendighen ende de dooden.

Ick gelooue in den heyligen Geest, eene heylighe alghemeyne Christelicke Kercke. De ghemeynschap der Heylighen. Vergheuinghe der sonden. Verrysenisse des vleeschs. Ende dat ewich leuen.

Vraghe.

Hoe worden dese Artikelen afghedeylt?

Antwoorde.

In drie deelen. Dat eerste is van God den Vader, ende onse scheppinge. Dat anderde, van God den Sone, ende onse verlossinghe. Dat derde, van God den Heylighen Gheest, ende onse heylighinghe.

Vraghe.

Dewijle daer alleen een eenich Godlick wesen is^a: waerom noemt ghy *dan* drie, de Vader, Soon, ende heylighe Gheest?

^aDeut. 6.

Antwoorde.

Daerom dat hem God also in zijn woordt gheopenbaert heeft^b, dat dese drie onderscheydelicke Persoonen, die eenige warachtighe eewighe God zijn.

^bEsaie 61
Psalm. 110
Matthei 3 ende 28
5. Joan. 5

Van God den Vader.

Vraghe.

Wat gelooft ghy, als ghy segt: Ick ghelooue in God Vader, den Almachtigen, Schepper des Hemels, ende der Aerden?

Antwoorde.

Dat die eewige Vader onses Heeren Jesu Christi, *den* Hemel *ende* Aerde, met alles wat daer in is, wt niet geschapen^a, oock die selue noch door synen eewigen raedt *ende* voorsienicheyt onderhoudt *ende* regeert^b: om synes Soons Christi willen, mijn God *ende* mijn Vader zy^c, op welcken ick also vertrouwe, dat ick niet

^aGenesis 1
Psalm. 33
^bPsal. 104.
Matth. 10.
Hebr. 1.
Psalm. 115
^cJoan. 1
Rom. 8.
Galat. 4.
Ephe. 1.

en twijuele, hy sal my met alle noodtdruft des lijfs *ende* der zielen versorgen^d, ooc alle quaet, dat hy my in desen iammerdal toe sendet, my ten goeden wenden^e: dewijle hy het doen kan, als een Almachtich God^f, ende oock doen wil als een ghetrou Vader^g.

^dPsalm. 55.
Matthei 6
Luce 12
^eRom. 8.
^fRom. 10
^gMat. 6. *ende* 7

Vraghe.

Wat verstaet ghy door de voorsieninghe Gods?

Antwoorde.

De almachtighe *ende* tegenwoordige kracht Gods^h, door welcke hy Hemel *ende* Aerde, met allen Creatueren, gelijk als met zijnder handt noch onderhoudtⁱ, *ende* also regeert, dat loof *ende* gras, reghen *ende* droochte, vruchtbare *ende* onuruchtbare Jaren, eten *ende* drincken^a, gesontheyt *ende* kranckheyt^b, rijckdom *ende* armoede^c, *ende* alles, niet by gheualle, maer van syne Vaderlicke handt ons toekomen.

^hActum 17
ⁱHeb. 1.
^aJeremie 5
Actum 14.
^bJob 9
^cPro. 22

Vraghe.

Wat nutticheyt verkrijghen wy wt de erkennenisse der Scheppinghen *ende* voorsieninghe Gods?

Antwoorde.

Dat wy in alle teghenspoet lijdt^d samich^d, in weluaert danckbaer^e, *ende* op het toekomende in goeden toeuersicht, ofte vertrouwen tot onsen getrouwen God *ende* Vader zijn sullen, dat ons

^dRom. 5.
Jacob. 1.
Job 1
^eDeut. 8
1. Thess. 5

gheen Creatuer van syne liefde scheyden en sal^f, nademael alle Creatueren also in zijnder handt zijn, dat sy haer sonder synen wille oock niet reppen noch buyghen en konnen^g. ^fRom. 8.

Van God den Sone.

^gJob 1
Actum 17
Prouer. 21.

Vraghe.

Waerom wort de Sone Gods, Jesus, dat is, Salichmaker ghenoomt?

Antwoorde.

Daerom dat hy ons salich maeckt van onsen sonden^a: Ende dat by geenen anderen eenighe salicheyt te soecken noch te vinden en is^b ^aMatth. 1.
^bActum 4

Vraghe.

Gheloouen dan die oock aen den eenighen Salichmaker Jesum, die hare salicheyt *ende* weluaert by Heyligen, by haer seluen, oft anderswaer soecken?

Antwoorde.

Neen: Maer sy verloochenen metter daet den eenigen Salichmaker *ende* Heylandt Jesum, ist dat sy haer syner ghelijcke wel beroemen^c. Want, oft Jesus en moet niet een volkomen Salichmaker zijn: ofte die desen Salichmaker met waren ghelooue aen nemen, moetent alles in hem hebben, dat tot haerder salicheyt van nooden is.^d ^c1. Cor. 1.
Galat. 3.
^dEsaie 9
Coloss. 1. 2.
Joan. 1.

Vraghe.

Waerom is hy Christus, dat is, een Ghesalfde ghenoomt?

Antwoorde.

Om dat hy van God den Vader geordineert, *ende* met den heyligen Gheest^a ghesaluet is, tot onsen Ouersten Prophete ende Leeraer, die ons *den* heymelicken raedt ende wille Gods van onse verlossinghe volkomelick openbaert^b: Ende tot onsen eenigen hoogen Priester, die ons met dat eenige offer zijns lichaems verlost heeft, *ende* altoos met syne voorbede voor *den* Vader voortredet^c: *Ende* tot onsen eewigen Koninck, die ons met zijn Woordt ende Gheest regeert^d, ende by die verworuen verlossinghe, beschermt ende onderhoudt.

^aHeb. 1.^bPsalm. 110.

Hebr. 7.

Rom. 8.

^cPsalm. 2.

Luce 1.

^dRom. 5.

Mat. 28.

Vraghe.

Maer waerom wordt ghy een Christen ghenoomt?

Antwoorde.

Om dat ick door den ghelooue een Lidtmate Christi^e, ende also syner saluinge deelachtich ben^f, op dat ick oock synen Name bekenne^g, my hem tot een leuendich Danckoffer daer stelle^h, ende met vrijer Consciencien in desen leuen teghen de sonde ende den Duyuel strijde, ende hier namaels in eewicheydt met hem ouer alle Creatueren heerschappe.

^eActum 11.

1. Joan. 2.

^fActum 2.

Joel. 2.

Marc. 8.

^gRom. 12.

Apoc. 5.

^hRom. 6.

Apoc. 1.

Vraghe.

Waerom heet hy Gods eengeboren Sone, so wy doch oock kinderen Gods zijn?

Antwoorde.

Daerom dat Christus *alleen*, de eewighe natuerlicke Sone Gods is^a: maer wy om synen twillen wt genaden tot kinderen Gods aenghenomen zijn^b.

^aJoan. 1.
Heb. 1.
^bRom 8
Ephe 1.

Vraghe.

Waerom noemt ghy hem: Onsen Heere?

Antwoorde.

Om dat hy ons met lijf ende ziele van der sonden, ende wt alle ghewelt des Duyuels, niet met gout oft siluer, maer met synen dierbaren bloede, hem tot een eyghendom verlost ende ghekocht heeft^c.

^c1. Pet. 1. *ende* 2
1. Corint. 6

Vraghe.

Wat heet, dat hy ontfangen is van den heyligen Gheest, geboren wt Maria de Jonckfrouwe?

Antwoorde.

Dat de eenige Soon Gods, die warachtich *ende* eewich God is^a, *ende* blijft^b, ware menschelicke natuere, wt *den* vleesche *ende* bloede der Joncfrouwen Maria^c, door

^aJoan 1.
Roman. 1.
^bRoman. 9
Galat. 4.
^cJoan. 1.

werckinghe des heylighen Gheests aen hem genomen heeft^d, op dat hy ooc dat ware
Saet Davids zy^e, synen broederen in allen ghelijck^f, wtghenomen de sonde^g.

^dMatthei 1

Luce 1

Ephes. 1.

^ePsalm. 132

Roman 1.

^fPhilip. 2.

^gHeb. 2.

Vraghe.

Wat nutticheyt verkrijcht ghy wt de heylighe ontfanckenisse ende gheboorte Christi?

Antwoorde.

Dat hy onse Middelaer is, *ende* met syne onschult *ende* volkomen heylicheyt, myne sonde, daer in ick ben ontfangen, voor Gods aensicht bedecket.^h

^hPsalm. 32
1. Corint. 1

Vraghe.

Wat verstaet ghy door dat wordeken, Gheleden?

Antwoorde.

Dat hy aen lijf *ende* ziele, de gantsche tijt zijns leuens op aerden, doch sonderlinghe aent eynde des seluen, den toorne Gods, tegen de sonde des gantschen menschelicken gheslaches gedraghen heeft^a, op dat hy met zijn lijden, als met dat eenige Versoenooffer^b, onse lichamen *ende* ziele van de eewighe verdoemenisse verlost, *ende* ons Gods genade, gherechticheyt, *ende* dat eewige leuen verworue.

^a1. Pet. 2.
Esaie 53
^b1. Joan. 2. ende 4
Rom. 1.

Vraghe.

Waerom heeft hy onder den Richter Pontio Pilato gheleden?

Antwoorde.

Op dat hy onschuldich onder den Wereltlicken Richter verdoemt worde^c, *ende* ons daer mede van dat strenge

^cLuce 23.
Joan. 19

oordeel Gods, dat ouer ons gaen soude, verlost^d.

^dPsalm. 69
Esaie 53
2 Cor. 5.
Galat. 3.

Vraghe.

Is het wat meer, dat hy is gecruyst geworden, dan oft hy eens anderen doots ghestoruen ware?

Antwoorde.

Ja: Want daer door ben ick gewis, dat hy de vermaledijdinghe die op my lach, op hem gheladen heeft^a, dewijle de doot des Cruces, van God veruloeckt was^b.

^aGalat. 3
^bDeut. 21
Galat. 3.

Vraghe.

Waerom heeft Christus den doot moeten lijden?

Antwoorde.

Daerom, dat van weggen der gherechticheyt ende waerheyt^c Gods, niet anders voor onse sonden mochte betaelt worden, dan door den doot des Soons Gods^d.

^cGenesis 2
^dHeb. 2.

Vraghe.

Waerom is hy begrauen geworden?

Antwoorde.

Om daer mede te betuygen, dat hy warachtich ghestoruen zy^e.

^eMath. 27.
Luce 23.
Joan. 19.
Actum 13

Vraghe.

Nademael dan Christus voor ons ghestoruen is, hoe komet dan, dat wy oock steruen moeten?

Antwoorde.

Onse doot en is niet een betalinge voor onse sonden: maer alleen een afsteruinghe der sonden, ende een inganck totten ewigen leuen^a.

^aJoann. 5
Philip. 1.
Rom. 7

Vraghe.

Wat verkrijgen wy meer voor nutticheyt, wt dat offer *ende* den doot Christi aent Cruyce?

Antwoorde.

Dat door zijn kracht, onse oude mensche met hem ghecruyst, ghedoodt, *ende* begrauen wort^b: op dat de boose lusten des vleeschs niet meer in ons regieren^c, maer dat wy ons seluen hem tot dancsegghinghe opofferen^d.

^bRom 6
Coloss. 2
^cRom. 6
^dRom. 12

Vraghe.

Waerom volghet daer: Neder ghedaelt totter Hellen?

Antwoorde.

Op dat ick in myne hoochste aenuechtingen versekert zy, dat mijn Heere Christus, my, door syne onwtsprekelicke angst, smerten, ende schricken, die hy oock aen syner zielen, aent Cruyce, ende te voren gheleden, van de helsche angst ende pijnne verlost heeft^a.

^aEsai. 53.
Matth. 27

Vraghe.

Wat nuttet ons de Verrijsenisse Christi?

Antwoorde.

Ten eersten, heeft hy door zijn verrijsenisse den doot ouerwonnen, dat hy ons de gherechticheyt, die hy ons door synen doot verworuen heeft, konde deelachtich maken^b. Ten anderen, worden ooc wy nu door zijn kracht verwecket tot een nieu Leuen^c. Ten derden, is ons de Verrijsenisse Christi een gewis Pandt onser saligher Verrijsenisse^d.

^b1. Cor 15
Rom. 4.
1. Petr. 1.
^cRom. 6.
Coloss. 3.
Ephes. 2.
^d1. Cor. 15
Rom. 8.

Vraghe.

Hoe verstaet ghy, dat hy is ten Hemel gheuaren?

Antwoorde.

Dat Christus voor den ooghen syner Jongheren, is van der Aerden opghenomen ten Hemel^e, ende ons ten goede aldaer is^f, tot dat hy wederkoemt te richten de leuendigen ende de dooden^a.

^eAct. 1.
Matth. 26.
Marc. 16.
Luce 24.
^fHe. 4. 7. ende 9
Rom. 8.
Ephes. 4.
Coloss 3.
^aAct. 1.
Matth. 24.
^bMatth. 28.

Vraghe.

Is dan Christus niet by ons tot aent eynde der werelddt, ghelijck hy ons belooft heeft^b?

Antwoorde.

Christus is warachtich Mensche, ende warachtich God: Na zijn menschelicke natuere, is hy nu niet op Aerden^c: maer na syne Godheyt, Maiesteyt, Genade, ende Gheest, en wijckt hy nemmermeer van ons^d.

^cMatth. 26
Joan. 16. ende 17
Actuum 3.
^dJoan. 14. ende 16
Matth. 28.
Ephes. 1. 4.

Vraghe.

Maer worden dan met die manie-

re, de twee natueren in Christo niet *van* malkanderen ghescheurt, so de menscheyt niet ouer al en is, daer de Godheyt is?

Antwoorde.

Gheheel niet: want nademale de Godheyt onbegrijpelijk, ende ouer al teghenwoordich is^e, so moet volghen, dat sy wel buyten haer aenghenomen menscheyt, ende nochtans niet des te weyniger oock in de selue is, ende persoonelick met haer vereenicht blijft^f.

^eAct. 7.

Jerem. 23.

^fColoss. 2.

Joann. 3. ende 11

Matth. 28.

Vraghe.

Wat nuttet ons de Hemeluaert Christi?

Antwoorde.

Ten eersten, dat hy inden Hemel, voor dat aensicht zijns Vaders, onse Voorspraeck is^a. Ten anderen, dat wy onse vleesch in den Hemel tot een seker Pandt hebben, dat hy als dat Hooft, ons syne Lidtmaten oock tot hem sal opnemen^b. Ten derden, dat hy ons synen Gheest tot een teghenpandt hier af sendet^c, door welckes kracht, wy soecken dat daer bouen is, daer Christus is sittende totter Rechte handt Gods, ende niet dat op Aerden is^d.

^a1. Joan. 2.

Rom. 8.

^bJoan. 14 ende 20

Ephes. 2.

^cJoann. 14.

Act. 2.

2. Cor. 1. ende 5.

^dColoss. 3.

Philip. 3.

Vraghe.

Waerom wordt daer by gheset, dat hy sittet ter Rechter handt Godes?

Antwoorde.

Dat Christus daerom ten Hemel geuaren is, dat hy hem aldaer verdoone, als dat hooft syner Christelicker Kercken^e, door de welcke de Vader alles regeert^f.

^eEphes. 1.
Coloss. 1.
^fMatth. 28.
Joann. 5.

Vraghe.

Wat nuttet ons dese Heerlickheyt onses Hoofts Christi?

Antwoorde.

Ten eersten, dat hy door synen heylighen Gheest, in ons syne lidmaten, de hemelsche gauen wtghiet^a. Daerna, dat hy ons met zijn ghewelt, tegen alle vyanden beschuttet ende onderhoudt^b.

^aEphes. 4.
^bPsalm. 2.
Joann. 10.
Ephes. 4.

Vraghe.

Wat troostet v de wederkoemste Christi, te richten de leuendighen ende de dooden?

Antwoorde.

Dat ick in alle droeffenisse, met opgherichten hoofde, euen die Richter, die hem te voren dat oordeel Gods voor my daer ghestelt, ende alle vermaledidinghe wech ghenomen heeft, wt den Hemel verwachtende bin^c, dat hy alle syne ende myne vyanden, in de eewige verdoemenisse werpe^d: maer my, met allen wtuerkoren, tot hem in de hemelsche vreughde ende heerlickheyt neme^e.

^cLuc. 21.
Rom 8.
Philipp. 3.
Titt 2.
^d2. Thess. 1
1. Thess. 4.
Matth. 25.
^eMatth. 25.

Van God den heylighen Gheest.

Vraghe.

Wat gelooft ghy van den heyligen Gheest?

Antwoorde.

Ten eersten, dat hy ghelijck, eewich God met den Vader *ende* den Sone is^a. Ten anderen, dat hy oock my ghegheuen is^b: my door eenen waren ghelooue, Christi, ende aller syner weldaden deelachtich maket^c: my troostet^d: ende by my blijuen sal tot in eewicheyt^e.

^aGenesis 1.
Esaie 4. 8.
1. Cor. 3. *ende* 6.
Act. 5.

^bMatth. 28
2. Cor. 1.

^cGalat. 3.
1. Petri 1.
1. Cor 6.

^dAct. 9.

^eJoann. 14.
1. Petri 4.

Vraghe.

Wat ghelooft ghy van de heylighe alghemeyne Christelicke Kercke?

Antwoorde.

Dat de Sone Gods^f, wt dat gantsche menschelicke geslachte^g, hem een wtuerkoren Gemeynthe totten eewigen leuen^h, door synen Gheest *ende* woordtⁱ, in eenicheyt des waren geloofs^k, van aenbeghinne der werelt, tot aent eynde^l, versamelt, beschuttet, ende onderhoudet^m: ende dat ick derseluen een leuende lidtmaet benⁿ, ende eewich blijuen sal^o.

^fJoan. 10.

^gGenes. 26

^hRoman. 8.
Ephe. 1.

ⁱEsaie 59.

Rom. 1. *ende* 10.

^kEphes. 5.

^lPsalm. 21.

1. Cor. 11.

^mMatth. 16

Joann. 10.

1. Cor. 1.

ⁿ1. Joann. 3.

^o1. Joann. 2

Vraghe.

Wat verstaet ghy door de Gemeynschap der Heylighen?

Antwoorde.

Ten eersten, dat alle, ende een yeghelick gheloouighe, als Lidtmaten aen den Heere Christo, ende allen synen schatten ende gauen, ghemeynschap hebben^a. Ten anderen, dat een yeghelick syne gauen tot nutte, weluaert, ende salicheyt der anderen Lidtmaten, willich, ende met vreughden aen te legghen, hem schuldich kennen sal^b.

^a1. Joann. 1.
1. Cor. 1.
Rom. 8.

^b1. Co. 12. ende 13
Philip. 2.

Vraghe.

Wat ghelooft ghy, van Vergheuinghe der sonden?

Antwoorde.

Dat God om de genoechdoeninge Christi willen^c, aller myner sonden, oock der sondelicken aert, met de welcke ick mijn leuen lanck te strijden hebbe^d, nemmermeer ghedencken en wil: maer my de gherechticheyt Christi wt ghenaden schencket, dat ick int gherichte nemmermeer en sal komen^e.

^c1. Joann. 2
2. Cor. 5.
^dJerem. 31.
Psalm. 103.
Rom. 7. ende 8.
^eJoann. 3.

Vraghe.

Wat troost v de Verrijsenisse des vleeschs?

Antwoorde.

Dat niet alleen myne ziele na desen leuen, voort stracx tot Christum haer Hoofd ghenomen wordt^a: maer oock dat dit mijn vleesch door de Kracht

a

Christi opghewecket, weder met myne ziele vereenicht, ende dat heylighe Lichaem Christi ghelijckformich worden sal^b.

^b1. Cor. 15.
Job. 19.
1. Joannis 3.
Philipp. 3.

Vraghe.

Wat troost v de Artijckel, vant eewighe Leuen?

Antwoorde.

Dat, nademale ick nu dat beghinsel der eewigher vreughden in mijn herte beuinde^c, ick na dit leuen volkomen salicheyt besitten sal, die gheen ooghe gesien, gheen oore gehoort, ende in geens menschen herte noyt ghekomen is^d, God eewichlick daer in te prijsen^e.

^c2. Cor. 5.
^d1. Cor. 2.
^eJoannis 17.

Vraghe.

Maer wat helpt v dit nu, als ghy dit altesamen gheloofft?

Antwoorde.

Dat ick in Christo voor God rechtueerdich, ende een Erue des eewighen Leuens ben^a

^aAbac. 2.
Roman. 1.
Joann. 2.

Vraghe.

Hoe zijt ghy rechtueerdich voor God?

Antwoorde.

Alleen door den waren gheloouen in Jesum Christum^b: Also, dat oft my schoon mijn consciencie ofte ghemoet aenklaghet, dat ick teghen alle Geboden Gods swaerlick gesondicht,

^bRom. 3.
Galat. 2.
Ephes. 2.
Philip. 3.

ende derseluen gheene noyt gehouden hebbe^c: oock noch altoos tot allen boosen geneycht ben^d: nochtans God sonder alle mijn verdienst^e, wt louter genade^f, my de volkomen ghenoechdoeninghe^g, gherechticheyt, ende heylicheyt Christi schencket^h, ende toerekentⁱ, als hadde ick noyt gheene sonde ghedaen, noch ghehad: ende seluest alle dat ghene ghehoorsaemlick volbracht, welc Christu voor my heeft voldae^k, wanneer ick alleen sulcke weldaden met gheloouighen herten aen neme^l.

^cRom. 3.

^dRom. 7.

^e2 Tim. 3.

^fRom. 3.

Ephe 2.

^g1. Joann 2.

^h1. Joann. 2.

ⁱRom 4.

2. Cor. 5.

^k2. Cor. 5.

^lRom. 3.

Joann. 3.

Vraghe.

Waerom segt ghy, dat ghy alleen door den ghelooue rechtueerdich zijt?

Antwoorde.

Niet dat ick van weghen der weerdicheyt mijns gheloofs God behaghe: maer daerom, dat alleen de ghenoechdoeninghe, gerechticheyt, ende heylicheyt Christi, myne gherechticheyt voor God is^a: ende ick deselue niet anders, dan alleen door den Ghelooue aennemen, ende my toe eyghenen kan^b

^a1 Cor. 1. ende 2

^b1. Joann. 5.

Vraghe.

Waerom en kunnen doch onse goede wercken, niet de gerechticheyt voor God, oft een stuck derseluen zijn?

Antwoorde.

Daerom, dat de gherechticheyt, die

voor Gods Ghericht bestaen sal, gheheel ende al volkomen, ende der Godlicker Wet gantsch gelijkformich zijn moet^d: ende dan oock onse beste wercken in dit leuen alle onuolkomen, ende met sonden besmet zijn^e.

^dGalat. 3.
Deut. 27.
^eEsaie 64.

Vraghe.

Verdienen dan onse goede wercken niet met allen, so sy doch God in dit, ende het toekomende Leuen, wil beloonen?

Antwoorde.

Dese belooninghe en gheschiet niet wt verdienste, maer wt ghenaden^a.

^aLuce 17.

Vraghe.

Maeckt dan dese leere niet sorgheloose ende verwoeste lieden?

Antwoorde.

Neen: Want het is onmeughelick, dat die, welke Christo door den waren ghelooue zijn ingheplantet, niet vruchten der danckbaerheyt en souden brenghen^b.

^bMatth. 17.

Van de heylighe Sacramenten.

Vraghe.

Dewijle dan het Gelooue, ons Christi, ende aller syner weldaden deelachtich maeckt, van waer koemt sulcken Ghelooue?

Antwoorde.

De heylige Gheest wercket het selue in onse herten,^a door de predicacie des heylighen Euangeliums, ende beuestiget denseluen door dat gebruyck der heyligher Sacramenten^b.

^aEphes. 2.
Joannis 3.

^bMatth. 28.
1. Petri 1.

Vraghe.

Wat zijn de Sacramenten?

Antwoorde.

Het zijn sienlicke heylighe Waerteekenen *ende* Seghelen van God daer toe ingheset, dat hy ons door dat ghebruyck derseluen, de beloftenisse des Euangeliums des te beter te verstaen gheue, ende verseghele: Te weten, dat hy ons, van weggen des eenighen Offers Christi aent Cruyce volbracht, vergheuinghe der sonden, *ende* dat ewighe Leuen wt ghenaden schenket^c.

^cGenesis 17.
Rom. 4.
Deut. 30.
Leuit. 6.
Hebr. 9.
Ezech. 20.

Vraghe.

Zijn dan, beyde dat Woordt, ende de Sacramenten, daer toe inghestelt, dat sy ons ghelooue op dat Offer Jesu Christi aent Cruyce, als op *den* eenighen grondt onser salicheyt wijsen?

Antwoorde.

Ja gewislick: want de heylige Geest leert int Euangelio, *ende* beuesticht deur de heylige Sacramenten, dat onse gantsche salicheyt alleen staet in dat eenige Offer Christi, voor ons aent Cruyce gheschiet^a.

^aRom. 6.
Galat. 2.

Vraghe.

Hoe veel Sacramenten heeft Christus int Nieuwe Testament ingheset?

Antwoorde.

Twee: Den heylighen Doop, ende dat heylighe Nachtmael.

Van den heylighen Doop.

Vraghe.

Hoe wordt ghy inden heylighen Doop vermaent, ende versekert, dat dat eenighe Offer Christi aent cruyce, v te goede koemt?

Antwoorde.

Also: dat Christus dit wterlicke Waterbadt ingheset, ende daer by beloeft heeft, dat ick so ghewis met zijn bloedt ende gheest, van de onreynicheyt myner zielen, dat is, allen mynen sonden ghewasschen zy, so ghewis ick wterlick met dat water, twelcke de onreynicheyt des lichaems pleecht wech te nemen, ghewasschen ben^a.

^aMarci 5.
Luce 3.

Vraghe.

Wat heet, met dat bloedt *ende* gheest Christi ghewasschen zijn?

Antwoorde.

Het heet: Vergheuinge der sonden van God wt ghenaden hebben, om des bloedts Christi willen, het welcke

hy in zijn Offer aent Cruyce voor ons vergoten heeft ^b: Daer na oock door den heylighen Gheest vernieut, ende tot een Lidtmate Christi gheheylicht zijn, dat wy hoe langher hoe meer, der sonden afsteruen, *ende* in een Goduruchtich onstraffelick leuen wandelen^c.

^bHebr. 12.
1. Petr. 1.
Apocalyp. 1.
Zachar. 13.
Ezech. 36.
^cJoan. 1. *ende* 3.
1. Cor. 6. *ende* 12
Roman. 6.
Coloss. 2.

Vraghe.

Waer heeft Christus beloeft, dat wy so ghewis, met zijn Bloedt ende Gheest, als met dat Doopwater ghewasschen zijn?

Antwoorde.

In de Insettinge des Doops, welcke also luydet:

⁺Gaet henen, *ende* leeret alle Volcken: ende dooptse inden Name des Vaders, ende des Soons, ende des heyligen Geests: Wie daer gelooft, ende ghedoopt wordt, die sal salich worden: Maer wie niet en ghelooft, die sal verdoemt worden^b

Dese beloftenisse wort oock weder verhaelt, daer de schriftuere *den* Doop, dat Badt der wedergheboorten^c, ende afwasschinghe der sonden noemt^d.

⁺Matth. 28.
^bMarci 16.
^cTiti 3.
^dAct. 22.

Vraghe.

Is dan dat wterlicke waterbadt, de Afwasschinghe der sonden selue?

Antwoorde.

Neen^e: Want alleen dat bloedt Jesu Christi, ende de heylige Gheest, reynighet ons van allen sonden^f.

^eMatth. 3.
Ephes. 5.
1. Petri 3.
^f1. Joan. 1.
1. Cor. 6.

Vraghe.

Waerom noemt dan de heylighe Gheest den Doop, dat Badt der wedergheboorten, ende de Afwasschinge der sonden?

Antwoorde.

God en spreekt also niet sonder groote oorsake: Te weten, niet alleen dat hy ons daer mede wil leeren, dat, ghelijck als de onreynicheyt des lichaems door water, also onse sonden door dat bloet ende den Gheest Christi wechghenomen worden^a: Maer veel meer, dat hy ons door dit Godlicke Pandt *ende* waerteecken, wil versekeren, dat wy so warachtich van onse sonden geestelick gewasschen zijn, als wy met dat lichamelicke water ghewasschen worden^b.

^aApoc. 1. *ende* 7.
1. Cor. 6.

^bMarci 16.
Galat. 3.

Vraghe.

Salmen oock de ionghe kinderen doopen?

Antwoorde.

Ja: Want nademael sy so wel als de Ouden, in dat Verbondt Gods, *ende* in syne Ghemeynte behooren^c, ende haer in dat Bloedt Christi, de verlos-

^cGenesis 17.

singhe van sonden^d, ende de heylighe Gheest, welcke het ghelooue wercket, niet weynigher dan de Ouden, toegeseyt wort^a: So sullen sy oock door den Doop, als des Verbondts teecken, der Christelicker Kercken inghelijft, ende van der ongheloouighen kinderen onderscheyden worden^b: gelijk int Oude Testament door de Besnijdinghe gheschiet is^c, in welcks plaetse, int Nieuwe Testament, de Doop is ingheset^d.

^dMatth. 19.

^aLuce 1.

Psal. 22.

Esaie 46.

Act. 2.

^bAct. 10.

^cGenesis 17.

^dColoss. 2.

Van dat heylighe Nachtmael Jesu Christi.

Vraghe.

Hoe wort ghy in dat heylighe Nachtmael vermaent *ende* versekerd, dat ghy aen dat eenige Offer Christi aent cruyce, ende allen synen goeden ghemeyschap hebt?

Antwoorde.

Also: Dat Christus my, ende allen geloouigen, van dit gebroken Broodt te eten, ende van desen Beker te drincken beuolen heeft: *ende* daer by beloofd: Ten *eersten*, dat zijn Lijf so gewis voor my aent Cruyce geoffert *ende* gebroken, ende zijn bloedt voor my vergoten zy, so ghewis als ick met ooghen sie, dat dat Broodt des Heeren my ghebro-

ken, ende de Beker my mede ghedeylt wort. Ende ten anderen, dat hy selue mijn ziele, met synen ghecruysten lichaem, ende vergoten bloedt, so ghewis totten eewighen leuen spijset, ende drincken gheeft, als ick wt de handt des Dienaers ontfanghe, ende lijflick gheniete, dat Broodt ende den Beker des Heeren, welcke my als ghewisse Waerteecken des Lichaems ende Bloedts Christi, ghegheuen worden.

Vraghe.

Wat heet, dat ghecruyste Lichaem Christi eten, ende zijn vergoten Bloet drincken?

Antwoorde.

Het en heet niet alleen, met gheloouighen herten dat gantsche lijden ende steruen Christi aennemen, ende daer door Vergheuinghe der sonden, ende dat eewighe Leuen verkrijghen^c: Maer oock daer beneuen door den Heylighen Gheest, die te ghelijck in Christo, ende in ons woont, also met zijn ghebenedijde lichaem, al meer ende meer vereenicht worden^a: dat wy, al hoewel hy in den Hemel^b, ende wy op Aerden zijn, dan nochtans vleesch van synen vleesche, ende been van synen beenen zijn^c, ende

^cJoan. 6.
^aJoan 6.
^bActuum 3.
 1. Cor. 11.
^cEphes. 5.
 1. Cor. 6.
 1. Joan. 3. ende 4.
 Ephes. 3.
 Joann. 14.

van eenen Geest (gelijk de lidmaten onses lichaems van een ziele) eewich leuen, ende geregeert worden^d.

^dJoan. 6. ende 15
Ephes. 4.

Vraghe.

Waer heeft Christus beloeft, dat hy de Ghelooighen so ghewis, also met synen Lichaem ende Bloedt spijset *ende* drencket, als sy *van* dit gebroken broodt eten, ende van desen Beker drincken?

Antwoorde.

In de Insettinge des Nachtsmaels, welcke also luydt^e:

Onse Heere Jesus, in die nacht doen hy verraden wert, nam hy dat Broodt, danckede, ende brack het, ende sprack: Neemt, eet, dat is myn Lyf, dat voor v gebroken wort: Sulckes doet tot myner ghedachtenisse.

^e1. Cor. 11.
Matth. 26.
Marci 16.
Luce 22.

Desgelycken nam hy ooc den Beker, na den Auentmael, *ende* sprack: Dese Beker is dat Nieuwe Testament in mynen Bloede: Sulckes doet, so dickmael als ghy dit doet, tot myner ghedachtenisse: Want so dickmael ghy van desen Broode eet, *ende* van desen Beker drinckt, so sult ghy des Heeren doodt verkondigen, tot dat hy koemt.

Ende dese beloftenisse wort oock weder verhaelt door S. Paulum^a, daer hy seyt:

De Beker der Dancksegginghe, daer mede wy dancksegghen, is die niet de Ghemeynschap des bloedts Christi? Dat Broot dat wy breken, is dat niet de Ghemeynschap des Lichaems Christi? Want een broot is het, also syn wy vele, een Lichaem, dewyle wy alle eens Broodts deelachtich syn. ^a1. Cor. 10.

Vraghe.

Wordt dan wt Broodt ende Wijn, dat wesentlicke Lichaem ende Bloedt Christi?

Antwoorde.

Neen: Maer ghelijck dat water in de Doope, niet in dat Bloedt Christi verandert, ofte de afwasschinghe der sonden selfst en wordt, der welcker het alleen een Godlick Waerteecken ende Versekeringhe is ^a: Also en wort oock dat heylighe Broodt int Nachtmael, niet dat Lichaem Christi selfs^b, hoe wel het na de aert ende ghebruyck der Sacramenten^c, dat Lichaem Christi ghenoeemt wordt.

^aMatth. 26

Marc. 16

^b1. Cor. 10. ende 11

^cGenesis 17.

Exodi 12.

Titi 3

1. Pet. 4.

1. Cor. 10

Vraghe.

Waerom noemt dan Christus dat Broodt zijn Lichaem, ende den Beker zijn Bloedt, ofte dat Nieuwe Testament in zijn Bloedt: Ende S. Paulus, De Ghemeynschap des Lichaems ende Bloedts Jesu Christi?

Antwoorde.

Christus en spreeckt also niet, sonder groote oorsake, te weten, dat hy ons niet alleen daer mede wil leeren, ghelijck als Broodt ende Wijn dat tijdtlicke leuen onderhouden, dat also oock zijn gecruyste Lichaem ende vergoten Bloedt zy de ware spijse ende dranck onser zielen, totten eewighen leuen^a: Maer veel meer, dat hy ons door dit sienlicke teecken ende pandt wil versekeren, dat wy so warachtich synes waren ^aJoan. 6. Lichaems ende Bloedts, door werckinghe des heyligen Gheests deelachtich worden, als wy dese heylige waerteecken^a, met den lichamelicken mondt tot syner ghedachtenisse ontfangen^b: Ende dat alle zijn lijden ende gehoorsaemheyt so ghewis ons eyghen zy, als hadden wy selfst in onse eyghen Persoone alles geleden ende ^b1. Cor. 10 ghenoech gedaen.

Vraghe.

Wat is daer voor een onderscheyt tusschen dat Nachtmael des Heeren, ende de Pauselicke Misse?

Antwoorde.

Dat Nachmael betuycht ons, dat wy volkomen vergheuinge aller onser sonden hebben, door dat eenighe offer Jesu Christi, dat hy selfs eenmael aent Cruyce volbracht heeft^a.

Maer de Misse leert, dat de leuendigen ende de dooden niet door dat lijden Christi, vergeuinge der sonden en hebben, ten zy sake, dat Christus noch dagelicx voor haer van de Mispriesters geoffert worde^b: Ende also is de Misse in den gront, een Afgodische verlooeheninghe des eenighen Offers ende lijdens Jesu Christi^c.

^aHeb. 9 ende 10
Joan. 19

^bSiet dat Canon in de Misse.

^cHeb. 9. ende 10

Vraghe.

Welcke sullen tot der Tafelen des Heeren komen?

Antwoorde.

Die haerseluen om haerder sonden wille mishaghen, *ende* nochtans betrouwen, dat de selue haer vergeuen, *ende* de ouerighe swackheyt met dat lijden *ende* steruen Christi bedeckt zy: *Ende* begeeren oock al meer *ende* meer haer ghelooue te stercken, *ende* haer leuen te beteren. Maer de onboetueerdigen ende huychelaers, eten *ende* drincken henseluen dat gerichte^d.

^d1. Cor. 10. ende 11.

Vraghe.

Maer sullen tot dit Auontmael oock toe ghelaten worden, die haer met hare bekentnisse ende leuen, als

ongheloouighen ende Godloosen bewijzen?

Antwoorde.

Neen: Want also wordt dat Verbont Gods gheschent ofte ghelastert, *ende* synen toorne ouer de gantsche Ghemeynte verwecket^a. Daerom de Christelicke Kercke schuldich is, na de ordeninghe Christi ende syner Apostolen, sulcke tot beteringhe haers leuens, door dat Ampt der Sleutelen, wt te sluyten.

^a1. Cor. 11.
Esaie 1. *ende* 66
Jeremie 7
Psalm. 50.

Vraghe.

Wat is dat Ampt der Sleutelen?

Antwoorde.

De Predicacie des heyligen Euangeliums, *ende* de Christelicke Boet tuchte, door welke beyde stucken, dat Hemelrijck den gheloouighen op ghesloten, ende den ongheloouighen toeghesloten wordt.

Vraghe.

Hoe wordt dat Hemelrijck door de Predicacie des heyligen Euangeliums, op ende toe ghesloten?

Antwoorde.

Also: Dat na den beuele Christi, allen ende eenen yghelicken gheloouighen verkondicht ende opentlick betuycht wordt, dat haer so dickmael als sy de beloftenisse des Euangeliums met waren ghelooue aen nemen, wa-

rachtich alle hare sonden van God, om des verdienstes Christi willen, vergheuen zijn. Ende wederom, allen ongeloouigen ende huychelaers, dat de toorne Gods ende de eewighe verdoemenisse op haer light, so langhe sy haer niet en bekeeren^a: Na welcken getuyghenisse des Euangeliums, God beyde in desen ende dat toekomende leuen oordeelen wil. ^aJoan. 20. Matth. 15.

Vraghe.

Hoe wordt dat Hemelrijck toe ende op ghesloten, door de Christelicke Boettuchte?

Antwoorde.

Also: dat na den beuele Christi, de ghene die onder den Christelicken Name, onchristelicke leere ende wandel voeren, na dat sy onderwijlen vermaent zijn, ende van hare erreuren ofte dwalinghen, ende lasteringhen niet af en staen, der Kercken, ofte den genen die van der Kercken daer toe geordineert zijn, aengewesen: Ende so sy haer aen der seluen vermaninghen oock niet en bekeeren, van haer door verbiedinge der heyliger Sacramenten wt de Christelicke Gemeynthe, ende van God selue, wt dat Rijcke Christi worden wtgesloten: ende wederom als Lidmaten Christi ende der Kercken aengenomen: wanneer sy ware beteringe belouen ende bewijsen^a.

^aMat. 11.
1. Cor. 5.
2. Thess. 2.
Joan. 2.

Dat derde deel,

Van de Danckbaerheyt.

Vraghe.

DEwyle wy dan wt onse ellende sonder alle onse verdienste wt ghenaden, door Christum verlost zijn, waerom sullen wy goede wercken doen?

Antwoorde.

Daerom, dat Christus, nademael hy ons met zijn bloet ghekocht heeft, ons oock door synen heylighen Gheest vernieuwet tot synen Euenbeeldt, dat wy met onsen gantschen leuen, ons danckaer tegen God voor syne weldaden bewijzen^a, ende hy door ons gepresen worde^b. Daer na oock, dat wy by ons seluen ons geloofs wt syne vruchten gewis zijn^c, ende met onsen Godvreesenden wandel, onsen naesten oock Christo gewinnen^d.

^aRom. 6. ende 12

1. Pet. 2.

1. Cor. 6.

^bMatth. 5.

1. Petri 2

^cMatthei. 7.

Galat. 5.

^d1. Petri 3

Rom. 14.

Vraghe.

Konnen dan de ghene niet salich worden, die haer van haren ondanckbaren onboetueerdighen wandel tot God niet en bekeeren?

Antwoorde.

Gheensins: Want gelijk de Schriftuere seyt: Geen onkuyscher, Afgoden dienaer, Ouerspeelder, Dief, Ghieri-

gher, Dronckaert, Lasteraer, Roouer, ende dier ghelijcken, en sal dat Rijke Gods besitten^e.

^e1. Cor. 6.
Ephe. 5.
1. Joan. 3.

Vraghe.

In hoe veel *stucken* staet de warachtige boete ofte beteringe des menschen?

Antwoorde.

In twee *stucken*: In afsteruinge des ouden^f, ende opstandinghe des nieuwen menschen.

^fRom. 6.
Ephe. 4.
Coloss. 3.
1. Cor. 5.

Vraghe.

Wat is de afsteruinghe des ouden menschen?

Antwoorde.

Hemseluen de sonde van herten laten leedt zijn, ende de selue hoe langer hoe meer haten ende schuwen^a.

^aRom. 8.
Joan. 2.

Vraghe.

Wat is de verrijsenisse ofte opstandinghe des nieuwen Menschen?

Antwoorde.

Hertelicke vreuchde in God^b, ende lust ende liefde te hebben na den wille Gods, in alle goede wercken te leuen^c.

^bRom 5. ende 14.
Esaie. 27.
^cRom. 6.
Galat. 2.

Vraghe.

Maer welke zijn goede wercken?

Antwoorde.

Alleen die wt waren ghelooue^d, na de Wet Gods^e, hem ter eeren geschieden^f, ende niet die op onse goetduncken, ofte menschen insettinge gegront zijn^g.

^dRom. 14.

^e1. Sam. 11.

Ephes. 2.

^f1. Cor. 10

^gDeut. 20

Ezech. 20

Esaie 29

Matth. 15.

Vraghe.

Hoe luydet de Wet des Heeren?

Antwoorde.

G O D spreeckt alle dese woorden:

Dat eerste Ghebodt.

[†]Ick ben de Heere dyn God, die ick dy wt Egypten Landt, wt den Diensthuysse gheuoert hebbe. Ghy en sult geen ander Goden voor my hebben.

[†]Exodi 20
Deut. 5.

Dat tweede Ghebodt.

Ghy en sult dy gheen Beeldnisse, noch erghens eene ghelyckenisse maken, noch des dat bouen in den Hemel, noch des, dat onder op Aerden, ofte des, dat int water onder der Aerden is, ghy en sultse niet aenbidden, noch haer dienen. Want ick de Heere dyn God, ben een sterck yuerich God, die de boosheyt der Vaderen thuys soeckt aen den kinderen, tot int derde ende vierde gheslachte der ghenen die my haten: Ende doe bermherticheyt aen veel duysenden die my lief hebben, ende myne gheboden houden.

Dat derde Ghebodt.

Ghy en sult den Name des Heeren dyns Gods niet misbruycken: Want de Heere en sal dien niet onghestraft laten, die synen Name misbruyckt.

Dat vierde Ghebodt.

Gedenckt des Sabbath daechs, dat ghy dien heylicht. Ses daghen sult ghy arbeyden, *ende* alle dyne wercken doen: Maer op den seuenden dach, is de Sabbath des HEEren dyns Gods, so en suldy gheenen arbeyt doen, noch v sone, noch v dochter, noch dyn knecht, noch dyne maget, noch dyn Vee, noch de Vreemdelinck die in dyner Poorten is. Want in ses dagen heeft de Heere Hemel ende Aerde ghemaect, ende de Zee, ende al wat daer in is, ende ruste op den seuenden dach. Daerom segende de Heere den Sabbath dach, ende heylichden.

Dat vijfde Ghebodt.

Ghy sult v vader ende v moeder

eeren, op dat ghy langhe leuet in het Landt, dat v de Heere uwe God geuen sal.

Dat seste Ghebodt.

Ghy en sult niet doodt slaen.

Dat seuende Ghebodt.

Ghy en sult geen ouerspel doen.

Dat achtste Ghebodt.

Ghy en sult niet stelen.

Dat neghende Ghebodt.

Ghy en sult gheen valsche ghetuyghenisse spreken teghen dynen Naesten.

Dat thiende Ghebodt.

En laet v niet lusten dyns Naesten huys. En laet dy niet ghelusten dynes Naesten vrouwe, noch synes knechtes, noch syner Maecht, noch synes Ossen, noch synes Ezels, noch alles dat dyn Naeste heeft.

Vraghe.

Hoe worden dese Geboden gedeylt?

Antwoorde.

In twee Tafelen^a: Der welcker de eerste in vier Gheboden leert, hoe wy ons teghen God sullen houden. De anderde in ses Gheboden, wat wy onsen Naesten schuldich zijn^b.

^aExodi 34.
Deut. 4. ende 10

^bMat. 22.

Vraghe.

Wat eyscht de Heere int eerste ghebodt?

Antwoorde.

Dat ick by verlies myner zielen weluaert ende salicheyt, alle Afgoderie^e, Tooouerie, byghelooouige segeninge^d, aenroepinghe der Heylighen, ofte andere Creatueren^e, mijden *ende* schuwen sal. Ende den eenigen waren God recht bekennen^f, hem alleen betrouwen^g, in aller ootmoedicheyt^h, *ende* lijdsaemheytⁱ, van hem alleen alle goet verwachten^k, *ende* hem van gantscher herten lief hebben^l, vreesen^a, *ende* eeren^b: Also dat ick eer alle Creatueren ouergeue, dan int alderminste tegen synen wille doe^c.

^e1. Cor. 6. ende 10

^dLeuit. 19

Deut. 18

^eMatth. 4.

Apoc. 19. ende 21

^fJoan. 17

^gJerem. 17

^h1. Petri 5

ⁱHeb. 10

Coloss. 1.

Rom. 5.

1. Cor. 10

Philip. 2

^kPsal. 104.

Esaie 45

Jacobi 1

^lDeut. 6

Mat. 22.

^aDeut 6

Psal. 111

Prouerb. 1. ende 9

Matth. 10

^bMatth. 4.

Deut. 10.

^cMatth. 5. ende 10

Actum 5

^dEphes. 5.

1. Paral. 16

Philip. 3

Galat 4

Ephes. 2

1. Joan 2

2. Joan.

Joan. 5.

Vraghe.

Wat is Afgoderie?

Antwoorde.

In de plaetse des eenighen waren Gods, die hem in zijn Woordt heeft geopenbaert, ofte beneuen den seluen wat anders dichten, versieren, oft hebben, daer op de Mensche zijn betrouwen sett^d.

^eDeut. 4

Esaie 40

Roman. 1.

Actum 17

Vraghe.

Wat wil God int anderde Gebodt?

Antwoorde.

Dat wy God in geender manieren voorbeelden ofte voorschilderen^e, noch op eenighe andere wijze, dan hy in zijn

^eDeut. 4

Esaie 40

Roman. 1.

Actum 17

woordt beuolen heeft, vereeren sullen^f.

^f1. Sam. 15
Deut. 12.
Matthei 15

Vraghe.

En salmen dan gantsch gheen ghebeeldnisse maken?

Antwoorde.

God en kan, noch en sal op gheener manieren afgebeeldet worden: Maer de Creatueren, ofse al moghen af ghebeeldet worden, so verbiedt dan nochtans God der seluen gebeeltenissen te maken, ende te hebben, om datmense wil vereeren, ofte hem daer mede dienen^a

^aExodi 23 ende 34
Numer. 33
Deut. 7. ende 12. ende 16
2. Regum 18

Vraghe.

Moghen dan de Beelden, niet als der Leecken Boecken, in de Kercken gheleden worden?

Antwoorde.

Neen: Want wy en sullen niet wijser zijn dan God, welcke syne Christenheyt niet door stomme Afgoden^b, maer door de leuendighe Predicacie zijns woordts, wil onderwesen ofte gheleert hebben^c.

^bJeremie 10
Habacuc 2
^c2. Petri 1
2. Timoth. 2

Vraghe.

Wat wil dat derde ghebodt?

Antwoorde.

Dat wy niet met vloecken^d, oft met valschen Eedt^e: noch oock met onnoodighen sweeren^f, den Name Gods niet lasteren ofte misbruycken, noch ons met onse stilswijgen ende toesien sulc-

^dLeuit. 24
^eLeuit. 19
^fMatthei 5
Jacobi 5

ker schrickelicker sonden deelachtich maken: *Ende* in summa, dat wy den heyligen Name Gods anders niet, *dan* met vreesen ende eerbiedinge gebruycken^a, op dat hy van ons recht bekent^b, aengheroepen^c, ende in allen onsen woorden ende wercken^d ghepresen worde.

^aEsaie 45^bMat. 10.^c1. Tim. 2.^dRom. 2.

1. Tim. 6

Coloss. 3

Vraghe.

Is dan sweeren ende vloecken, Gods Name lasteren, also een sware sonde, dat God oock ouer de gene toornet, die, so veel *aen* haer is, de selue niet en helpen weeren ende verbieden?

Antwoorde.

Ja gewislicken^c: Want geene sonde grooter en is, noch God swaerder vertoornet, *dan* lasteringe zijns Naems. Daerom hyse oock met den doodt te straffen beuolen heeft^f

^eLeuit. 5^fLeuit. 24.**Vraghe.**

Machmen dan oock Godsalich by den Name Gods eenen Eedt sweeren?

Antwoorde.

Ja: wanneer het de Ouericheyt van haren Onderdanen, ofte sus oock de noot wteyscht, om trouwicheyt ende waerheyt, tot Gods eere *ende* des Naesten weluaert daer door te onderhouden *ende* te voorderen. Want sulcken Eedtsweeren is in Gods Woordt beuesticht^a, ende daerom oock van den Heylighen int Oude ende Nieuwe Testament,

^aDeut. 6. ende 10

Esaie 46

Hebr. 6

recht ghebruyckt gheworden^b.

Vraghe.

Mach men oock by den Heylighen ofte andere Creatueren Eedtsweeren?

Antwoorde.

Neent: Want een rechten Eedt is een aenroepinghe Gods, dat hy als de eenighe herten kenner, der waerheyt ghetuyghenisse wille gheuen, ende my straffen, so ick valsch sweere^c, welcke eere dan gheenen Creatueren toe en koemt^d.

Vraghe.

Wat wil God in dat vierde gebodt?

Antwoorde.

God wil ten eersten, dat dat Predic-ampt ende Scholen onderhouden worden^e, ende dat ick sonderlinge op den Vyerdach tot der Ghemeynten Gods vlijtich komen sal^a, om dat Woordt Gods te leeren^b, de heylige Sacramenten te ghebruycken^c, den Heere opentlick aen te roepen^d, ende de Christelicke aelmisse te gheuen^e. Ten anderen, dat ick alle de dagen mijns leuens van mynen boosen wercken vyere, den Heere door synen Geest in my wercken late, ende also den eewigen Sabbath in desen leuen aeuanghe oft beghinne^f.

Vraghe.

Wat wil God int vijfde Ghebodt?

Antwoorde.

^bGenesis 21. ende 31.
Esaie 9
1 Sam. 14
2. Samuel. 3
1. Regum. 1
Roman. 1.
2. Cor. 1.

^c2. Cor. 1.
^dMatthei 5
Jacobi 5

^eTitie
1. Tim. 3 4. ende 5
1. Cor. 9.
2. Tim. 2. ende 3
^aPsal. 40 ende 68
Actum. 3.
^b1. Cor 14
^c1. Cor. 11.
^d1. Tim. 2.
1. Cor. 14.
^e1. Cor. 10.
^fEsaie 66

Dat ick mynen Vader ende Moeder, ende allen die mijn Ouersten ghestelt zijn, alle eere, liefde, ende trouwe bewijzen, ende my aller goeder leere ende straffe, met behoorlicker gehoorsaemheynt onderworpen^g, ende oock met haren feylen gedult hebben sal^h, dewijle ons God door hare handen regeren wilⁱ.

^gEphe. 5. ende 6.
Coloss. 3.
Prou. 1. 4. 15. ende 20
Exodi 21.
Rom. 13.

Vraghe.

Wat wil God in dat seste ghebodt?

^hProuerb. 23
Genesis 9
1. Petri 2
ⁱEphe. 6.
Coloss. 3.
Roman. 13.
Matt. 22.

Antwoorde.

Dat ick mynen Naesten, noch met ghedachten, noch met woorden oft gelate, veel weynigher metter daet, door my seluen, ofte anderen, lasteren, haten, beschadighen, ofte dooden^a: maer alle wraeckghiericheyt af legghen^b, oock my seluen niet schuldich maken, ofte moetwillich in perijckel begeuen en sal^c: Daerom oock de Ouericheyt, om den doodtslach te weeren, het Sweerd draecht^d.

^aMatthei. 5. ende 26
Genesis 9
^bEphe. 4.
Rom. 12.
Mat. 5. ende 15

Vraghe.

Dit Ghebodt spreeckt doch alleen van dooden?

^cRom. 13.
Coloss. 2.
Syrach. 3.
Matthei 4.
^dGenesis 9
Exodi 21.
Matthei 26
Roman. 13

Antwoorde.

Tis waer: Maer God wil ons door verbiedinge des doodtslachs leeren, dat hy de wortel des dootslachs (als nijdt^e, Haet^f, Toorn^g, Wraeckghiericheydt) hatet, ende dat sulcks alles voor hem

^eRoman. 1.
^f1. Joan. 2.
^gJacob. 2.
Galat. 5.

eenen heymelicken doodtslach zy^h.

^h1. Joan. 3.

Vraghe.

Maer ist dan daer mede ghenoech, dat wy onsen Naesten, als nu gheseyt is, niet en dooden?

Antwoorde.

Neent: Want dewijle God, nijdt, haet, ende toorne verdoemt: so wil hy van ons hebben, dat wy onsen Naesten lief hebben als ons seluen^a, tegen hem lijdtzaamheit, vrede, saechtmoedicheyt^b, bermherticheyt^c, ende vriendelickheyt bewijsen^d, syne schade, so veel ons moghelick is, af wenden^e, ende oock onse vyanden goet doen^f.

^aMatthei. 7. ende 22

^bEphes. 4

Galat. 6

Matthei 5

Rom. 12

^cMatthei 5

Luce 6

^dRom. 12.

^eExod. 23

^fMatthei 5

Rom. 12

Vraghe.

Wat wil dat seuende Ghebodt?

Antwoorde.

Dat alle onkuysheyt van God vermaledijdt zy^g, ende dat wy daerom de selue van herten vyandt zijn^h, ende kuysch ende tuchtich leuen sullenⁱ, het zy in den heylighen Echten staet ofte Huwelick, ofte buyten den seluen^k.

^gDeut 18

^hJude 1

ⁱ1. Thess. 4

^kHeb 13

1. Cor. 7

Vraghe.

Verbiedt God in dit Ghebodt niet meer dan Ouerspел, ende diergelijcke schanden?

Antwoorde.

Dewijle beyde onse lichame ende ziele een Tempel des heyligen Geests zijn, so wil hy, dat wy se beyde reyn ende heyligh

bewaren. Daeromme verbiedt hy alle onkuysse wercken, gebeerden, woorden^a, ghedachten, lust^b, ende wat den mensche daer toe trecken oft verwecken mach^c.

^aEphes. 5.
1. Cor. 6.

^bMatth. 5.

^cEphes. 5.
1. Cor. 15.

Vraghe.

Wat verbiedt God int achtste ghebodt?

Antwoorde.

Hy en verbiedt niet alleen de dieuerie^d ende roouerie^e, welcke de Ouerheydt straft: maer God noemt oock dieuerie, alle boose stucken ende aenslagen, daermede wy onses Naesten goet gedencken aen ons te brenghen, het zy met geweld, oft een schijn des rechts^f: als onrecht ghewicht^g, Ellen, mate^h, ware, munte, woeckerⁱ, oft door eenich middel dat van God verboden is. Daer beneuen oock alle ghiericheyt^k, ende onnutte verquistinge, oft toebrenghinghe syner gauen^l.

^d1. Cor. 6.

^e1. Cor. 5.

^fLuce 2.

1. Thess 4.

^gPro. 11. ende 16

^hEzech 45.

Deut. 25.

ⁱPsal. 15.

Luce 6.

^k1. Cor. 6.

^lProuerb. 5.

Vraghe.

Wat ghebidt dy van God in dit ghebodt?

Antwoorde.

Dat ick mijns Naesten nutticheyt, waer ick kan ende mach, voordelick zy: teghen hem also handele, als ick wilde datmen met my handelde^a: ende trouwelick arbeyde, op dat ick den behoefstighen in syner nootd helpen mach^b.

^aMatth. 7.

^bEphes. 4.

Vraghe.

Wat wil dat neghende Ghebodt?

Antwoorde.

Dat ick tegen niemant valsche getuyghenisse en gheue^c, niemant syne woorden verkeere^d, gheen achterklapper *ende* lasteraer en zy^e. Niemandt onuerhoort, ende lichtelick verdoemen en helpe^f: Maer allerley liegen *ende* bedriegen, als eygen wercken des duyuels^g, by swaren Gods toorne te vermijden^h: In Gherichts ende allen anderen handelinghen, de waerheyt lief hebbe, oprecht segghe ende bekenneⁱ: oock mynes Naesten eere ende vromicheyt, na mijn vermenghen helpe *ende* vordere^k.

^cpro. 19. *ende* 21

^dPsalm. 15.

^eRom. 1.

^fMatth. 7.

Luce 6.

^gJoan. 8.

^hpro. 12. *ende* 13

ⁱ1. Cor. 13.

Ephes. 4.

^k1. Petr. 4.

Vraghe.

Wat wil dat thiende Ghebodt?

Antwoorde.

Dat oock de alderkleynste lust ofte ghedachten, erghens teghen een Ghebodt Gods, in ons herte nemmermeer en komen: maer dat wy altoos van gantscher herten alle sonde vyant zijn, ende lust tot alle gerechticheyt hebben sullen^a.

^aRom. 7.

Vraghe.

Maer kunnen de ghene, die tot God bekeert zijn, sulcke gheboden volkomelick houden?

Antwoorde.

Neen: maer oock de Alderheylichsten hebben, so langhe sy in dit leuen zijn, alleen een kleynen aenuanck oft beghin deses ghehoorsaemheyts^b: doch also, dat sy met ernstlicken opsate niet alleen na sommighen, maer na allen Gheboden Gods beghinnen te leuen^c.

^b1. Joan. 1.
Rom. 7.
Eccle. 7.
^cRom. 7.
Jacob. 2.

Vraghe.

Waer om laet ons dan God also scherp de thien Geboden prediken, dewijle sy in dit leuen niemant houden en kan?

Antwoorde.

Ten eersten, op dat wy onse gantsche leuen lanck, onse sondelicke aerdt hoe langher hoe meer bekennen^d, ende so veel des te begheerlicker vergheuinge der sonden, ende gherechticheyt in Christo soecken^a. Daer na, dat wy sonder ophouden ons beulijtigen, ende God bidden om de genade des heyligen Geests, dat wy hoe langher hoe meer, tot dat Euenbeeldt Gods vernieuwet worden, tot dat wy dat Perck der volkomenheyt na dit leuen verkrijghen^b.

^d1. Joan. 1.
Psalm. 32.
^aRom. 7.

^b1. Cor. 9.
Philipp. 3.

Van dat Ghebedt.

Vraghe.

Waerom is den Christenen dat Gebedt noodich?

Antwoorde.

Daerom dat het dat voorneemste stuck der danckbaerheit is, welcke God ons eyschet^c. Ende dat God syne ghenade ende heylighen Gheest allen den ghenen wil gheuen, ^cPsalm. 50. die hem met hertelicken suchten, sonder ophouden, daer om bidden, ende hem daer voor dancken^d.

^dMatth. 7.
Luce 11.
Matth. 13.

Vraghe.

Wat behoort tot een alsulcken Ghebedt, dat God behaecht, ende van hem verhoort wort?

Antwoorde.

Ten eersten, dat wy alleen den eenighen waren God, die hem ons in zijn woordt heeft gheopenbaert^a, om alle, dat hy ons te bidden beuolen heeft^b, van herten aenroepen^c.

Ten anderen, dat wy onsen noodt ende elende, recht grondtlick bekennen^d, om ons voor dat Aenghesichte syner Maiesteyt te verootmoedigen^e. Ten derden, dat wy desen vasten gront hebben^f, dat hy onse Ghebedt, niet aensiende dat wy het onweerdich zijn, nochtans om des Heeren Christi wille, ghewislicken wil verhooren^g, als hy ons in zijn woordt beloeft heeft^h.

^aJoann. 4.
^bRom. 8.
1. Joann. 5.
^cJoan. 4.
^d2. Paral. 20.
^ePsalm. 2. ende 34.
Esaie 66.
^fRom. 10.
Jacob. 1..
^gJoann. 14
Daniel. 9.
^hMatth. 7.
Psalm. 143.

Vraghe.

Wat heeft ons God beuolen van hem te bidden?

Antwoorde.

Alle gheestlicke ende lichamelicke noodttruftⁱ, welcke de Heere Christus begrepen heeft in dat Ghebedt, dat hy ons seluest gheleert heeft.

ⁱJacob. 1.
Parci 6.

Vraghe.

Hoe luydt dat selue?

Antwoorde.

ONse Vader^a, die du bist in de hemelen.

Gheheylicht worde dyn Name.

Dyn Rycke kome.

Dyn wille gheschiede, op Aerden als in den Hemel.

Onse dagelicke broodt geeft ons huyden.

Ende vergheeft ons onse schuldt, als wy oock vergheuen onsen schuldenaren.

Ende leydt ons niet in versoeckinge.

Maer verlost ons *van* den boosen.

Want dyn is dat Rycke, ende de kracht, ende de heerlickheyt in eewicheyt, Amen.

^aMatth. 6.
Luce 11.

Vraghe.

Waerom heeft ons Christus beuolen, God also aen te spreken: Onse Vader?

Antwoorde.

Dat hy voort stracx int beghin onses Gebedts, in ons verwecke de kintlicke vreesse ende toeuersicht, ofte betrouwen teghen God, welcke de gront onses Ghebedts zijn sal: Te weten, dat God, onse Vader door Christum gheworden zy: ende wil ons veel weyniger weygheren waerom wy hem inden gelooue bidden, dan onse Vaders ons aertsche dinghen weygheren^a.

^aMatth. 7.
Luce 11.

Vraghe.

Waer om wordt daer by ghedaen: Die du bist in de hemelen?

Antwoorde.

Op dat wy van de hemelsche Maiesteyt Gods, niet aertsch en ghedencken^b, ende van syne Almachticheyt alle noodtruft des lichaems *ende* der zielen verwachten^c.

^bJerem. 23.
Act. 17.
^cRom. 10.

Vraghe.

Wat is de eerste Bede?

Antwoorde.

Gheheylicht worde dyn Name.

Dat is, gheeft ons eerst dat wy dy recht bekennen^a, ende dy in allen dynen wercken (in welcke schijnet dyne almachticheyt, wijsheyt, goedicheyt, gherechticheyt, bermherticheyt, ende waerheyt) heylighen, beroemen, ende

^aJoann. 17.
Matth. 16.
Jacobi 1.
Psalm. 119.

prijzen^b. Daerna oock, dat wy onse gantsche leuen, ghedachten, woorden ende wercken, daer henen richten ofte stellen, dat dijn Name om onsent wille niet ghelastert, maer vereert ende ghepresen worde^c.

^bPsalm. 119.
Rom. 11.

^cPsalm. 71. *ende* 115.

Vraghe.

Wat is de anderde Bede?

Antwoorde.

Toekome dyn Rycke.

Dat is, Regeert ons also door dijn woordt ende Geest, dat wy ons dy hoe langher hoe meer onderworpen^d: ondehoudt ende vermeert dijn Kercke^e, ende verstoort de wercken des Duyuels, ende alle gheweldt dat hem tegen dy verheft, ende alle boose raedtslagen die tegen dijn heylige woordt bedacht worden^f, tot dat de volkomenheyt dynes Ryckes hier toekome^g, daerin ghy sult alles in allen zijn^a.

^dMatth. 6.
Psalm. 119. *ende* 143.
^ePsalm. 51. *ende* 122.

^f1. Joan. 3.
Roman 16.
^gApocal. 22.
Rom. 8.
^a1. Cor. 15.

Vraghe.

Wat is de derde Bede?

Antwoorde.

Dynen wille gheschiede op Aerden, als inden Hemel.

Dat is, verleent, oft geeft, dat wy *ende* alle menschen, ons eyghen wille afleggen^b, *ende* dynen goeden wille alleen, sonder

^bMarci. 16.
Tui 2.

alle teghenspreken gehoorsaem zijn^c, dat also een yeghelick zijn Ampt ende Beroepinghe so ghewillich ende ghetrouwelick wtrichte^d, ghelijck de Enghelen inden Hemel^e.

^cLuce 22.

^d1. Cor. 7.

^ePsalm. 103.

Vraghe.

Wat is de vierde Bede?

Antwoorde.

Gheeft ons heyden ons daghelicse broodt.

Dat is, wilt ons doch met alle lichamelicke noodttrufft versorgen^f, op dat wy daer door bekennen, dat ghy de eenighe oorspronck alles goedts zijt^g, *ende* dat sonder dynen seghen, noch onse sorghe ende arbeydt, noch dyne gauen ons en ghedijen^a : ende wy daeromme onse betrouwen van alle Creatueren af trecken, ende alleen op dy setten^b

^fPsalm. 104. ende 145.
Matth. 6.

^gAct. 14. ende 17.

^a1. Cor. 15.

Deut. 8.

Psalm. 37.

^bPsal. 55. *ende* 62.

Vraghe.

Wat is de vijfste Bede?

Antwoorde.

Vergheeft ons onse schuldt, als oock wy vergheuen onsen schuldenaren.

Dat is, wilt doch ons arme sondaers alle onse misdaet, oock dat boose, dat ons noch altoos aenhanght, om des bloedts Christi willen niet toerekenen^c: ghelijck oock wy des ghetuyghenisse

^cPsalm. 51. *ende* 143.

1. Joan. 2.

dyner ghenaden in ons beuinden, dat onse gantsche voornemen is, onsen Naesten van herten te vergheuen^d.

^dMatth. 6.

Vraghe.

Wat is de seste Bede?

Antwoorde.

Ende leydt ons niet in versoeking: maer verlost ons *van* den boosen.

Dat is, dewijle wy wt ons seluen so swacke zijn, dat wy niet een ooghenblic bestaen en kunnen^a, ende daerbeneuen onse afgheseyde openbare vyandt, de Duyuel^b, de werelt^c, ende onse eygen vleesch^d, niet af en laten ons aen te vechten: so wilt ons doch onderhouden, *ende* stercken door de kracht dijns heyligen Gheests, op dat wy haer meugen stercken tegenstandt doen, *ende* in dese geestlicken strijdt niet onder en ligghen^e, tot dat wy eyndtlick, de victorie oft ouerwinninge volkomelic behouden^f.

^aJoann. 15.

Psalm. 103.

^b1. Petri 5.

Ephes. 6.

^cJoan. 15.

^dRom. 7.

Galat. 5.

^eMatth. 26.

Marci 13.

^f1 The. 3. *ende* 5.

Vraghe.

Hoe besluyt ghy dit Ghebedt?

Antwoorde.

Want dyn is dat Rycke, de kracht, ende de heerlickheyt in eewicheyt.

Dat is, sulckes alles bidden wy daerom van dy, om dat du, als onse Koninck, ende aller dingen machtich, ons alle goedt geuen wilt, *ende* kanst^e, *ende* dat

^eRom. 10

2. Pet. 2.

daer door niet wy, maer dijn heyliche Name eewich sal ghepresen worden^h.

^hJoann. 14.
Psalm. 115.

Vraghe.

Wat beduyt dat woordeken *Amen*?

Antwoorde.

Amen heet, dat sal warachtich ende ghewis zijn: Want mijn Ghebedt veel gewisser van God verhoort is, *dan* ick in mijn herte gheuoele, dat ick sulcx van hem begheere^a

^a2. Cor. 1.
2. Tim. 2.

Aenteeckeninghe der voorneemsten Texten, gelijc die ordentlick in den voorgaenden Catechismo verklaert zijn.

I.

Summa des Godlicken Wets, daer wt wy onse sonden ende ellende bekennen.

⁺Ghy sult lief hebben God dynen Heere, van gantscher herten, van gantscher zielen, van gantschen ghemoede, ende allen krachten: Dit is dat voorneemste ende dat grootste Gebodt. Dan ander is desen ghelijck: Ghy sult uwen Naesten lief hebben, als v seluen. [†]Matth. 22.

In dese twee Gheboden, hanghet de gantsche Wet, ende de Propheten.

Vermaledyt zy een yeghelick, die ⁺

Vermaledyt zy een yeghelick, die niet en blyft in allen dat gheschreuen staet [†]Deut. 17.
in dat Boeck des Wets, dat hy het doe.

II.

De Artyckelen onses Christelicken Gheloofs:

Oft, Summa des Euangeliums: Daer wt wy leeren onse Verlossinghe.

*I*Ck ghelooue in God-Vader, den Almachtighen, Schepper des Hemels, ende der Aerden.

Ende in Jesum Christum, synen eengheboren Sone onsen Heere. Die ontfangen is van den heyligen Geest, geboren wt Maria de Joncfrouwe. Gheleden onder Poncio Pilato, ghecruyst, ghestoruen, ende begrauen, nederghedaelt ter Hellen,

aen den derden dach weder opghestaen van den dooden, opgheuaren ten Hemel, sittet ter Rechter handt Gods des almachtighen Vaders. Van daer hy komen sal, te richten de leuenidghen ende de dooden.

Ick gelooue in den heyligen Geest. Eene heylighe alghemeyne Christelicke Kercke. De ghemeynschap der Heylighen. Vergheuinghe der sonden. Verrysenisse des vleeschs. Ende dat eewich leuen.

Insettinge der heylighen Sacramenten: Door welcke de heylighe Gheest ons dese Verlossinge verseghelt ende versekert.

Insettinghe des heylighen Doops.

⁺GAet henen, ende leeret alle Volcken: ende dooptse inden Name des Vaders, ende des Soons, ende des

⁺Matth. 28.
Marci 16.

heyiligen Geests: Wie daer gelooft, ende ghedoopt wordt, die sal salich worden: Maer wie niet en ghelooft, die sal verdoemt worden.

Insettinghe des heylichen Auentmaels Christi.

ONse Heere Jesus, in die nacht doen hy verraden wert, nam hy dat Broodt, danckede, ende brack het, ende sprack: Neemt, eet, dat is myn Lyf, dat voor v gebroken wort: Sulckes doet tot myner ghedachtenisse.

Desgelijcken nam hy ooc den Beker, na den Auentmael, ende sprack: Dese Beker is dat Nieuwe Testament in mynen Bloede: Sulckes doet, so dickmael als ghy dit doet, tot myner ghedachtenisse: Want so dickmael ghy van desen Broode eet, ende van desen Beker drinckt, so sult ghy des Heeren doot verkondigen, tot dat hy koemt.

Ende de H. Paulus, inden Eersten totten Corintheren in x. Capittel, seyt also:

De Beker der Dancksegginghe, daer mede wy dancksegghen, is die niet de Ghemeynschap des bloedts Christi? Dat Broot dat wy breken, is dat niet de Ghemeynschap des Lichaems Christi? Want een broot is het, also syn wy vele, een Lichaem, dewyle wy alle eens Broodts deelachtich syn.

III.

De VVet, ofte de thien Gheboden Gods:

Wt welcken wy leeren, hoe wy God voor sulcken weldaet, sullen in onsen gantschen leuen danckbaer zijn.

God spreeckt alle dese woorden:

Dat eerste Ghebodt.

Ick ben de Heere dyn God, die ick dy wt Egypten Landt, wt den Diensthuyse gheuoert hebbe. Ghy en sult geen ander Goden voor my hebben.

Dat tweede Ghebodt.

Ghy en sult dy gheen Beeldtnisse, noch ergkens eene ghelyckenisse maken, noch des dat bouen in den Hemel, noch des, dat onder op Aerden, ofte des, dat int water onder der Aerden is, ghy en sultse niet aenbidden, noch haer dienen. Want ick de Heere dyn God, ben een sterck yuerich God, die de boosheyt der Vaderen thuys soeckt aen den kinderen, tot int derde ende vierde gheslachte der ghenen die my haten: Ende doe bermherticheyt aen veel duysenden die my lief hebben, ende myne gheboden houden.

Dat derde Ghebodt.

Ghy en sult den Name des Heeren dyns Gods niet misbruycken: Want de Heere en sal dien niet ongestraft laten, die synen Name misbruyckt.

Dat vierde Ghebodt.

Gedenckt des Sabbath daechs, dat ghy dien heylicht. Ses daghen

sult ghy arbeyden, *ende* alle dyne wercken doen: Maer op den seuenden dach, is de Sabbath des HEEren dyns Gods, so en suldy gheen en arbeyt doen, noch v sone, noch v dochter, noch dyn knecht, noch dyne maget, noch dyn Vee, noch de Vreemdelinck die in dyner Poorten is. *Want* in ses dagen heeft de Heere Hemel ende Aerde ghemaect, ende de Zee, ende al wat daer in is, ende ruste op den seuenden dach. Daerem segende de Heere den Sabbath dach, ende heylichden.

Dat vijfde ghebodt.

Ghy sult v vader ende v moeder eeren, op dat ghy langhe leuet in het Landt, dat v de Heere uwe God gheeft.

Dat seste Ghebodt.

Ghy en sult niet doodt slaen.

Dat seuende Ghebodt.

Ghy en sult geen Ouerspel doen.

Dat achtste Ghebodt.

Ghy en sult niet stelen.

Dat neghende Ghebodt.

Ghy en sult gheen valsche ghetuyghenisse spreken teghen dynen naesten.

Dat thiende Ghebodt.

Laet dy niet lusten dyns naesten huys. Laet dy niet lusten dyns Naesten wyf, noch syns knechts, noch syner maghet, noch synes Ossen, noch synes Ezels, noch alles dat dyn naeste heeft.

Dat Christelicke Ghebet,

Het welcke ons Christus selue gheleert heeft, om onse danckbaerheyt bysonder daer mede teghen God te bewijsen, ende allen noodtdruft des lichaems ende der zielen van hem te verkrijghen.

ONse Vader, die du bist in de hemelen.

Gheheylicht worde dyn Name.

Dyn Rycke kome.

Dyn wille gheschiede, op Aerden

als in den Hemel.

Onse dagelicke broodt geeft ons huyden.

Ende vergeeft ons onse schulden, als wy oock vergheuen onsen schuldenaren.

Ende leydt ons niet in versoeckinge.

Maer verlost ons *van* den quaden.

Want dyn is dat Rycke, ende de kracht, ende de heerlickheyt in eewicheyt, Amen.

Aen den Christelicken Leser.

Wat in de eerste Druck was versien, als voornamelick Folio 55. dat is nu wt beuel Chur-Vorstlicker Genaden, hier by ghedaen gheworden.

***Christlicke gebeden, diemen in de Huysen, ende inder Kercken
gebruycken mach.***

Matthei 26.

Waeckt ende bidt, dat ghy niet in aenuechtinghe en valt.

1. Timoth. 2.

*Ick wil dat de Mannen bidden aen allen plaetsen, ende opheffen heylighe handen,
sonder toorn ende twijuel.*

Coloss. 4.

Houdt aen int ghebedt, ende waeckt in dat selue met Dancsegghinghe.

Eerst ghedruckt in de Cheurvorstelicke Stadt Heydelberch, door Joannem Mayer.

Ende nu ouerghesett zijnde in de Nederlandtsche sprake, Ghedruckt int selue Jaer,
Anno 1563.

Huysghebeden,
voor de Christelicke huysvaders, ende haer huysghesinne.

Morghen Ghebedt.

GHeliefden inden Heere Jesu Christo, laet ons voor dat aengesicht Gods neder knielen, ende hem wt gronde onses herten also aenroepen:

*B*Ermhertighe eewighe God ende Vader, wy dancken dy, dat ghy ons desen Nacht so ghenadichlick behoedt, ende tot den huydighen Dach hebt laten ouerleuen: Ende bidden dy, dat ghy ons doch oock wilt desen dach behoeden, ende dyne genade bewijzen, dat wy desen gantschen dach in dynen dienste toebrenghen: Also dat wy niet en gedencken, spreken, noch doen, dan alleen daer mede wy dynen Vaderlicken wille ghehoorsaem zijn, ende dy welbehagen, op dat alle onse wercken, ter eeren dynes heylighen Naems, *ende*

tot opbouwinghe onses Naesten ghedijen. Ende ghelijck ghy nu seer wonderlick dijn Sonne op den Aerdtbodem schijnen laet, om onse Lichamen te verlichten: Also wilt doch oock door de klaerheyt dijns heyligen Gheests, onse verstant ende herten verlichten, op dat wy geleydt worden op den rechten Wech dyner gherechticheyt: Also dat wy in allen dinghen, daer toe wy ons begheuen sullen, dit bysondere ende voorneemste opset hebben, dat wy wandelen in dyne vreesse, dy dienen, ende dy eeren, ende alle onse goet ende weluaert alleen van dynen Godlicken seggen ende gebenedijdinge verwachten: op dat wy ons niet met allen voornemen te doen, dat dy niet behagelick en zy. Daer beneuen verleent ons oock dyne ghenade, dat wy also arbeyden voor dat lichaem ende tijdtlicke leuen, dat wy doch alle tijdt aldereerst trachten na dijn Rijcke, ende na dyne Gherechticheyt: ende niet en twijuelen, dat andere alles sal ons oock toe vallen. Wilt ons oock bewaren aen lijf ende ziele, ende stercken teghen alle aenuechtinghe des Duyuels, ende ons verlossen wt alle perikelen, die in deser Werelt ons moghen aenkomen. Dewijle

het dan oock niet met allen en is, eenmael wel begonnen te hebben, somen niet en volhardet: So bidden wy dy, dat ghy ons niet alleen desen dach wilt in dijn heyliche leydinghe ende bewaringhe nemen, maer oock alle onse leuen lanck, wilt dyne genade in ons daghelicks beuestighen ende vermeeren, tot dat ghy ons volbracht sult hebben tot de volkomen vereenighinghe, met dynen Sone Jesu Christo onsen Heere, die daer is de warachtige Sonne onser zielen, schijnende dach ende nacht sonder ophouden, ende in eewicheyt. Gheeft oock dynen seghen, tot de Predicacie dijns heylichen Euangeliums, verstoort alle wercken des Duyuels, sterckt alle Kercken Dienaren ende Ouericheyt dijns volcks, troost alle veruolchde *ende* bedroefde herten. Maer op dat wy sulcke ende andere noodtdruft van dy verkrijghen moghen, so wilt ons doch alle onse sonden vergheuen, om dijns lieuen Soons Jesu Christi willen, welke ons heeft beloofd, dat ghy ons alles, wat wy dy in synen Name bidden, ghewislicken gheuen sult, ende daerom ons also heeft beuolen te bidden:

Onse Vader. &c.

Verleent ons oock dyne ghenade, dat wy na dynen wille moghen leuen, welcken ghy ons in dyne Wet hebt geopenbaert, ende in dese thien Gheboden begrepen.

Dat eerste.

Ick ben de Heere dyn God. &c.

Auont Ghebedt.

GHeliefden in den Heere Jesu Christo, laet ons voor dat aengesicht Gods neder knielen, hem wt grondt onses herten aenroepen, ende spreken:

HEere God Hemelsche Vader, dewijle ghy na dyne godlicke wijsheyt de Nacht gheschapen hebt, den Mensche tot ruste: ghelijckerwijs als ghy hem den Dach verordineert hebt tot arbeydt: So bidden wy dy, wilt ons dyne ghenade verleenen, dat wy also rusten met den lichame, dat doch alle tijdt onse herten in dyne liefde wacker blijuen, ende dat wy also alle Wereltlicke sorge van ons af leggen, om ons te verquicken na noodtdruffte onser swackheyt, dat wy doch dyner nemmermeer en

vergeten maer dat alle tijdt de ouerdenckinge dyner goetheyt ende ghenaden, in stedigher ghedachtenisse by ons blijue. Dat oock onse Consciencie ende gemoedt door sulcken middel, hare inwendighe Gheestelicke ruste hebbe, ghelijck dat lichaem ontfanght syne wterlicke ruste. Daer beneuen, dat onse slaep niet onmatich en zy tot ledicheyt onses vleeschs: Maer alleen tot onderhoudinghe onses swacken natuers, op dat wy also dies te gheschickter zijn, om dy te dienen.

Wilt ons doch oock bewaren onbesmet, aen lijf ende ziele, *ende* ons behoeden voor alle perikel: Dat oock onsen slaep tot dyner eeren ghedijen mach. Ende nademael desen dach niet en is voorby ghegaen sonder menichuuldighe ouertredinghe (nademael wy arme ellendige Sondaers zijn) so bidden wy dy, ghelijck als alle dinghen nu verborghen zijn, door de duysternisse die ghy op Aerden seyndt: Dat ghy oock also wilt alle onse sonden begrauen, door dyne bermherticheyt, op dat wy niet om der seluer willen verstooten en worden van dijn aenghesichte.

Gheeft oock ruste ende troost, allen krancken, bedroefden, ende aen-

gheuochtenen herten, door onsen Heere Jesum Christum, de welcke ons also heeft gheleert te bidden:

Onse Vader, &c.

Ick ghelooue in God, &c.

Ghebedt voor den Eten.

*AL*ler ooghen wachten op dy Heere, ende ghy gheeft hen hare spijs tot syner tijdt: ghy doet dyne handt op, ende versadighet allent wat daer leeft, met welbehagen.

*HE*ere Almachtige God, ghy die het alle geschapen hebt, ende noch door dyne Godlicke kracht onderhout, ende dat volck Israel inder *Woestijnen* gespijst hebt, wilt doch ons dyne arme dienaren, dynen Godlicken seghen ende ghebenedijdinghe gheuen, ende heyligen dese dyne gauen, die wy van dyne milde goedicheyt ontfanghen, op dat wyse matichlick *ende* heylichlick ghebruycken, na dynen Godlicken wille: ende door sulcke middelen dy bekennen, een Vader *ende* oorspronck alles goets, *ende* bysonder soecken, dat Gheestelicke

Broodt dijns Wordts, met welcken onse zielen gespijst worden totten eewighen leuen, dat ghy ons bereydt hebt, door dat heylighe bloedt dijns lieuen Soons onses Heeren Jesu Christi.

Ons Vader. &c.

Also vermaent ons onse Heere Jesus Christus, Luce 21. Hoedet v, dat uwe herten niet beswaert en worden met brassen ende suypen, ene met sorghe der neeringhe, ende kome de dach des Heeren haestich ouer v, gelijk een valstrick.

Ghebedt na den Eten.

Also spreeckt de Heere int vijfde Boeck Mosis, int 5. Capittel: Wanneer ghy ghegheten hebt, ende sadt gheworden zijt, so sult ghy den Heere dijnen God dancken, ende wacht v dat ghy des Heeren dijne Gods niet en vergheet.

HEere God Hemelsche Vader. wy dancken dy voor alle dyne weldaden, die wy sonder ophouden van dyne milde handt ontfanghen, dat dynen Godlicken wille is, ons te onder-

houden in desen tijdelicken leuen, ende ons versorget met alle onse nootdruft: Doch sonderlinge, dat ghy ons wedergeboren hebt, tot de hope eens beteren leuens, twelcke ghy ons gheopenbaert hebt, door dijn heylighe Euangelium. Wy bidden dy barmhertige God ende Vader, dat ghy doch niet en wilt toelaten, dat onse herten hier inghewortelt zijn in dese Aerdsche verganckelicke dinghen, maer altijd hen op ghedencken ten Hemel, verwachtende onsen Salichmaker Jesum Christum, tot dat hy in de wolcken verschijnen sal, tot onse verlossinghe.

Onse Vader, &c.

Opentlicke belijdinghe der sonden, ende ghebet voor de Predicacie.

*H*Emelsche Vader, ewighe ende barmhertighe God, wy bekennen ende belijden voor dyne Godlicke Maesteyt, dat wy arme ellendighe Sondaers zijn, ontfanghen ende gheboren in alle boosheyt ende verderffnisse, geneycht tot allen

boosen, onnut tot eenigen goeden dinghen: Ende dat wy met onsen sondelicken leuen sonder ophouden dyne heylighe gheboden ouertreden, daer door wy dynen toorne teghen ons verwecken, ende na dynen rechtueerdigen oordeel, op ons laden de eewighe verdoemenisse. Maer O Heere, wy draghen berouwe ende leedtwesen, dat wy dy vertoornt hebben, ende beklaghen ons ende onsen laster, ende begheeren, dat dyne genade te hulpe kome onse ellende ende iammer. Wilt dy doch daeromme ouer ons ontfermen, O alder goedichste God ende Vader, ende ons vergheuen alle onse sonden, door dat heylighe lijden dijns lieuen Soons onses Heeren Jesu Christi: ende wilt ons hier na verleenen de genade dijns heyligen Gheests, die ons onse ongerechticheyt van gantscher herten leere bekennen, dat wy ons seluen mishaghen, op dat de sonde also in ons ghedoodt worde, ende wy in een nieuwe leuen opstaen, in welcken wy rechte ware vruchten der heylicheyte ende gherechticheyt moghen voortbringhen, die dy om Christi willen welbehagende zijn.

Wilt ons doch oock dijn heylighe Woordt, na dynen Godlicken wille te

verstaen geuen, op dat wy daer wt leeren, alle onse betrouwen op dy alleen te setten, ende van allen Creatueren af trecken. Dat oock onse oude mensche met alle syne lusten, van dach tot dach meer gecruyst worde, ende dat wy ons dy opofferen tot een leuendighe offerhande, ter eeren dijns heyligen Naems, ende opbouwinghe onses Naesten, door onsen Heere Jesum Christum, welcke ons also heeft gheleert te bidden:

Onse Vader, &c.

Ghebedt na de predicacie, voor alle noodt ende perykel der Christenheydt.

ALmachtighe bermhertighe God, wy bekennen by ons seluen, ende bekennen voor dy, ghelijckt de waerheydt is, dat wy niet weerd en zijn, de ooghen ten Hemel op te slaen, ende onse Ghebet dy voor te draghen, so ghy wilt onse verdienste ende weerdicheyt aensien: Want onse herte ende ghemoet verklaghet ons, ende onse sonden gheuen ghetuyghenisse tegen ons: So weten wy oock

dat ghy een rechtueerdich Richter zijt, die ghy straft de sonde der ghenen, die dyne geboden ouertreden. Daeromme O Heere God, wanneer wy ouerlegghen ende bedencken onse gantsche leuen: so beuinden wy anders niet in ons, dan ijdel verdoemenisse. Maer O Heere, dewijle ghy ons wt dyne onwtsprekelicke barmherticheyt beuolen hebt, dy alleene in allen noodt aen te roepen, hebt ons oock beloeft, dat ghy onse gebet wilt verhooren, niet om onses verdienstes willen, maer van wegghen des verdienstes onses Heeren Jesu Christi, den welcken ghy ons tot eenen Middelaer ende Voorsprake hebt voorghestelt. So seggen wy af alle andere hulpe, ende hebben alle onse toelucht alleen tot dyne barmherticheyt.

Ten eersten, O Heere, bouen de ontellicke weldaden die ghy int ghemeyn allen menschen op Aerden bewijst, hebt ghy ons bysonder so vele ende groote ghenade bewesen, dattet ons onmogelick is, de selue wt te spreken, ofte ghenoechsaem te bedencken: Sonderlinge heeft het dy behaecht, ons te roepen tot de bekentnisse dijns heyligen Euangeliums, hebt ons verlost wt den iammerlicken dienst des Duyuels, daer in

wy waren, ende ons verlost van de veruloeckte Afgoderie des Paus, daer in wy waren versopen ofte verdroncken, ende hebt ons ghebracht tot dat licht dyner Waerheyt. Ende niet des te weynigher, hebben wy door onse ondanckbaerheyt, dyne weldaden vergheten, zijn van dy agheweken, ende onse eyghen begheerlickheden ende lusten geuolght, hebben dy niet gheeert als wy schuldich waren. Daerom hebben wy ghesondicht, O Heere, ende dy swaerlicken vertoornt, ende so ghy met ons wildet handelen na onse verdiensten, so en konden wy anders niet verwachende zijn, dan den doodt, ende de eewighe verdoemenisse: Want so wy ons wilden ontschuldighen, so is onse eygen ghemoet ende herte daer, twelcke ons verklaghet, ende onse boosheyt gheeft getuyghenisse teghen ons.

Ende ghewisselicken, lieue Heere God, wy bekennen aen de straffen, die ons daghelicks ouerkomen, dat ghy ons billick met dyne Roede besoeckt ende castijt. Want dewijle ghy rechtueerdich zijt, en straft ghy niemandt sonder oorsake. Ja wy sien oock nu dyne handt opgeheuen om ons te straffen: Maer wanneer ghy ons veel har-

der straffet, dan ghy oyt tot noch ghedaen hebt, ende dat wy hondert straffen voor eene souden lijden: Ja wanneer oock alle de plaghen op ons vielen, met welcken ghy de sonden dijns volcks Israel hebt gheuisiteert ofte gestraft: So bekennen wy, dat ghy ons, O Heere, gheen onrecht en bewijst, *ende* en spreken niet daer tegen, als hadden wy het niet wel verdient. Maer doch, O Heere, ghy zijt onse God, ende wy zijn alleen Aerde ende stof: Ghy zijt onse Schepper, ende wy zijn de wercken dyner handen: Ghy zijt onse Herder, ende wy zijn dyne kudde: Ghy zijt onse Verlosser, wy zijn dat volck dat ghy verlost hebt: Ghy zijt onse Vader, wy zijn dijn Erfgoet. Daerom en wilt ons doch niet straffen in dynen grimmighen toorne, maer tuchticht ende castijt ons ghenadichlick, onderhoudt veel meer dat werck, dat ghy in ons begonnen hebt, door dyne ghenade: op dat de gantsche Werelt bekenne, dat ghy onse God zijt, ende onse Salichmaker. Dijn volck Israel heeft dy menichmael vertoornt met sonden, ende ghy hebt het billick ghestraft: Maer so menichmael sy haer weder tot dy bekeerden, hebt ghyse altijd tot ghe-

naden aenghenomen: ende hoe swaer oock hare sonden geweest zijn, so hebt ghy doch dynen toorne ende vermaledijdinghe, die haer bereyt was, afghewendt, om des Verbondts wille, dat ghy ghemaect hadt met dynen Dienaren Abraham, Isaac, ende Jacob, also dat dat Ghebedt dijns Volcks, noyt en is van dy verstooten gheworden.

Nu hebben wy door dyne genade, euen datselue Verbondt, doch veel heerlicker ende krachtigher tusschen dy *ende* ons ghemaectt ende opghericht, in de handt Jesu Christi onses Verlossers: welcks Verbondt ghy ons met synen Bloede toegheschreuen hebt, ende met zijn heylich lijden beuesticht. Daeromme, O Heere, verlooehen wy ons seluen, ende alle menschelicke hope, *ende* hebben alle onse toelucht tot dit salighe ghenaden Verbondt, door welcken onse Heere Jesus Christus, daer in, dat hy dy zijn Lichaem eenmael aent Cruyce tot een volkomen Offerhande voor ons daer ouer ghegheuen, ons met dy in eewicheyt versoent heeft. Daeromme, O Heere, siet aen dat Aenghesichte dynes Gesalften, ende niet onse sonden, op dat dijn toorne door syne Voorbede ghestilt worde, *ende* dat dijn Aenge

sichte ouer ons schijne, tot vreughde *ende* tot salicheyt. Wilt ons doch oock hierna voortaan in dijn heylighe leydinge ende beschuttinghe nemen, ende ons regeren met dynen heylighen Gheest, die ons vernieuwe tot een beter leuen, daer in wy dynen Name louen ende prijsen.

Ende hoewel wy niet weerdich zijn den mondt op te doen, voor ons seluen te bidden: Dan euen wel, dewijle ghy ons beuolen hebt te bidden voor de gantsche Christelicke kercke *ende* Ouericheit, ia oock voor allen menschen: So bidden wy dy, voor allen Kercken, ende Kercken Dienaren, dat ghy doch wilt dynen segen geuen tot de Predicacie des heylighen Euangeliums, *ende* ghetrouwe Dienaers in dynen Oogste senden: daer en teghen wilt doch wtroeyen alle valsche leere, rijtende woluen, *ende* Huerlinghen, die haer eyghen eere ende profijt soecken, ende niet de eere dijns heylighen Naems alleen, ende der armen zielen weluaert ende salicheyt.

Wy bidden dy oock voor alle Ouericheyt der wereldt: voor den Roomschen Keyser ende Koninck, oock alle andere Koninghen, Vorsten, ende Heeren: ende sonderlinghe voor onsen ge-

nadichsten Cheur ende Landts Vorsten, Hertoch Frederich Paltzgraue, met syner Cheur Vorstelicker ghenaden Huysvrouwe, Jongen Heerschappe, Raden ende Amptlieden: oock den Eersamen wijsen Raedt deser Stadt, gheeft haer dyne ghenade, dat sy hare gantsche regeringhe daer henen richten, dat de Koninck alder Koninghen, Jesus Christus, ouer haer ende hare Onderdanen regere: *ende* dat het Rijcke des Duyuels, twelcke is dat Rijcke aller schanden ende lasters, hoe langher hoe meer, door haer, als dyne Dienaers verstoort worde: ende wy onder haer een gherust ende stil leuen leyden meughen, in alle Godsalicheyte ende eerbaerheyte.

Voorder bidden wy dy voor alle onse medebroeders, die onder de tyrannie des Paus ende Turcken, veruolghinghe lijden, ghy wiltse doch met dynen heyghen Gheest troosten, ende haer ghenadichlick verlossen. En laet doch niet toe, dat dyne Christenheyte gantsch verwoest worde. Laet niet toe, dat de ghedachtenisse dynes Naems op Aerden wtgheroeyt worde: ende dat de Antichrist, *ende* Turck, met anderen onghelooouigen haer beroemen tot dyner

versmaetheyt ende lasteringhe. Maer so dijn Godlicke wille is, dat sy met haren doot dynen waerheyt ghetuyghenisse gheuen, ende dynen Name prijsen, so wilt haer doch stantachticheyt verleenē totten laetsten druppel haers bloets. Wy bidden dy ooc voor alle, den welcken ghy droeffenisse, armoede, geuanckenisse, kranckheyt, kindts noot, ende andere aenuechtinghen toe sendt: Troostse alle na dat ghy weet dat hare nootd wteyschet. Gheeft dat haer dese dyne tuchtinge tot bekentenisse haerder sonden, ende tot beteringhe diene. Gheeft haer stantachticheyt ende lijdsaemheyt, vermindere ende versaechte hen hare droeffenisse, *ende* verlostse eyndelick, dat sy haer dijns goedtheyts verblijden, ende dynen Name eewich prijsen. Ten laetsten ontferme dy ouer de ghene, die noch in duysternisse ende dwalinghe steken, ende leydtse in dat Licht dynen waerheyt, door Jesum Christum onsen Heere.

Om dese *ende* alle andere nootd, bidden wy dy, als ons onse getrouwe Heere ende Salichmaker Jesus Christus selue gheleert heeft:

Onse Vader. &c.

Een korte forme des Ghebedts, na de Predicatie.

HEere Almachtighe God, en laet dyne heylige eere om onser sonden wille niet gelastert worden, want wy so menichuoudich teghen dy ghesondicht hebben, daermede dat wy dijn heylighe woordt niet ghehoorsaem zijn, ende met onbekentenisse, ondanckbaerhey, ende murmureren, dynen toorne dagelicx tegen ons verwecken, daerom ghy ons immers billicken straffet. Maer O Heere, weest ghedachtich dyner grooter bermherticheyt, ende ontferme dy onser: gheeft ons bekentenisse ende berou onser sonden, ende beteringhe onses leuens. Sterck dynen Volcke, syne Dienaers ende Ouericheden, dat sy met ghetrouwicheyt ende stantachticheyt dijn woordt prediken, ende dat wereltlicke sweerd met gherechticheit ende billickeheit voeren: Behoedt ons voor alle valscheyt ende ontrouwe: verstoort alle valsche *ende* boose raedtslagen, teghen dijn Woordt ende Kercke be-

dacht. O Heere, ontrect ons niet dynen Gheest ende Woordt, maer geeft ons een warachtich Ghelooue, lijdsaemhey, *ende* stantachticheyt: Koemt dyne Kercke te hulpe, ende verlostse van alle ouerlast, spot, ende tyrannie. Sterct oock alle swacke ende bedroefde herten: ende sendt ons dynen Vrede, door Jesum Christum onsen Heeren, welcke ons dese ghewisse beloftenisse ghedaen heeft: Voorwaer, voorwaer segghe ick v, wat ghy den Vader bidden sult in mynen Name, dat sal hy v gheuen: ende ons daerop also heeft heeten bidden:

Onse Vader, &c.

Wilt ons doch oock geuen stantachticheyt, ende een dagelicks toenemen in het oude, ware, ende onghetwijuelde Christelick Ghelooue: op dat wy door het selue, hoe langher hoe meer, Christi ende aller syner goederen deelachtich worden: Van welcken Gelooue wy bekentenisse doen met monde ende herten, sprekende:

Ick ghelooue aen God, &c.

FINIS.